

Durgun, Ő. (2024). ‘‘Tarihsel Seyri Yönüyle ‘Türk Modeli’ Tartışmaları’’. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (1), 29-50.

Araştırma Makalesi

TARİHSEL SEYRİ YÖNÜYLE ‘‘TÜRK MODELİ’’ TARTIşMALARI*

‘‘Turkish Model’’ Discussions in terms of its Historical Course

Őenol DURGUN**

z

Modernleşme süreciyle birlikte Türk tarzı siyasi dönüşüm ve kalkınma anlayışı, Batı dünyası tarafından Batılı olmayan halklar için örnek/model olarak gösterilmiştir. Bu durum sadece Cumhuriyet’in başlangıç dönemine has bir durum olmayıp, daha sonraki zamanlarda da kendini göstermiştir. Cumhuriyet’in başlangıç yıllarında Türk modeli tartışmaları daha çok modernleşme biçimi üzerine olurken, sonraki süreçte buna demokratikleşme unsuru da eklenmiştir. Özellikle laik/seküler yapısıyla, çok partili ve piyasa ekonomisi uygulamasıyla, Türk modeli SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerine izlenmesi gereken yol olarak sunulmuştur. Benzer durum, özellikle din-siyaset ilişkilerini uyumlu bir ilişkiye dönüştürebilmek açısından Türk olmayan Müslüman halklar için de öne çıkarılmıştır. Bununla beraber tarihsel seyri açısından Türk modeli nerileri ve tartışmaları süreklilik arz etmemekte, konjonktürel duruma göre değişiklik göstermiştir. Bu da daha çok Türk modeli tartışmalarının Batı dünyasının küresel alandaki ilişkilerine katkı sunacak durumda olup-olmamasıyla alakalı olmaktadır. Katkı sağlayacağı düşünüldüğünde Türk modeli tartışmalarının ne çıkarıldığını, katkı sunmayacağı anlaşıldığında ise ertelendiğini görüyoruz. Bu durum Türkiye’nin devlet olarak takip ettiği siyaset ile ilgili olmaktadır. Nitekim Türkiye’nin Ortadoğu ile ilişkilerinde Batı dünyasından bağımsız ilişki geliştirme durumu olduğunda, Türk modeli nerileri baskılanmakta, hatta emperyalist bir siyaset (Neo Osmanlıcılık) olarak işaretlenmektedir. Benzer durumun Türk Cumhuriyetleri içinde geçerli olduğunu, orada da Pan-Turanist olarak etiketlendiğini görüyoruz. Buradan hareketle bu makalede Türk modeli tartışmalarını tarihsel seyri içerisinde konjonktürel dalgalanmalar ışığında Türk Cumhuriyetleri ve Müslüman halklar açısından olabilirliği yönünden nasıl tartışmaya açıldığına odaklanmakla beraber, bilhassa son dönem, yani AK Parti iktidarları dönemi uygulamalarının nasıl bir model imkânı sunabildiği ve daha nceki Batı merkezli Türk modeli tartışmalardan hangi noktalarda farklılaştığı, çalışmamızın esas hareket noktası olacaktır.

Anahtar Kavramlar: Türk Modeli, Türk Cumhuriyetleri, Müslüman Halklar, İslamcı Aktörler, İslami Aktörler.

* Geliş Tarihi / Received: 01.05.2024, Kabul Tarihi / Accepted: 04.06.2024. <https://doi.org/10.58640/asyar.1476290>

** Prof. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi İİSBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, sdurgun@gelisim.edu.tr, ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0001-6234-5176>

Abstract

With the process of modernization, the Turkish style of political transformation and development understanding has been showcased by the Western world as an example/model for non-Western populations. This situation is not unique to the early years of the Republic but has manifested itself in later periods as well. In the early years of the Republic, discussions about the Turkish model revolved mainly around the form of modernization, while in subsequent periods, the element of democratization was also added to this discourse. Particularly with its secular structure, multiparty system, and market economy implementation, the Turkish model has been presented as a path to be followed by the Turkic Republics that gained independence after the collapse of the Soviet Union. Similarly, especially for non-Turkish Muslim populations, it has been emphasized as a model to transform the relationship between religion and politics into a harmonious one. However, in terms of its historical course, Turkish model recommendations and discussions have not been continuous and have varied depending on the prevailing circumstances. This also relates to whether discussions on the Turkish model contribute to the global relations of the Western world. When it is believed that it will contribute, we see that discussions on the Turkish model are highlighted, and when it is understood that it will not contribute, those discussions are postponed. This situation is related to the politics pursued by Turkey as a state. Indeed, when Turkey develops relationships with the Middle East independently from the Western world, suggestions regarding the Turkish model are suppressed and even labeled as an imperialist policy (Neo-Ottomanism). We observe a similar situation within the Turkic Republics, where it is also labeled as Pan-Turanist. Based on this, in this article, we will focus on how discussions on the Turkish model were opened historically in the light of conjunctural fluctuations for the Turkic Republics and Muslim populations regarding their feasibility, especially how the recent period, namely the era of Justice and Development Party governments, could offer a model opportunity and how it differs from previous Western-centric discussions on the Turkish model. This will be the primary focus of our study.

Keywords: *Turkish Model, Turkic Republics, Muslim Populations, Islamist Actors, Islamic Actors.*

Giriş

Türkiye, coğrafi olarak Asya ile Avrupa arasında çok önemli stratejik değere sahip olan bir alanda bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye, uzun tarihî birikimiyle de savaş ve şiddet sarmalı içerisinde bulunan çevresindeki ülkelere karşı “barış ve istikrar adası” olarak görülmektedir. Gerçekten de bugün dünya siyasetinin kalbinin attığı Ortadoğu’da önemli bir istikrar ve kuvvet unsuru olan Türkiye sadece Doğu-Batı arasında bir köprü olmayıp, bölgesel ölçekte etki alanı da gittikçe genişleyen bir ülke konumundadır. Ayrıca diğer Müslüman ülkelerle kıyaslandığında Türkiye sanayileşmesini ve modernleşmesini nispeten gerçekleştirmiş Müslüman bir ülke olarak İslam dünyasının bir parçası, aynı zamanda Batı ittifakının da bir üyesi olarak varlığını devam ettirmektedir. Tanzimat’la başlayıp Cumhuriyet Döneminde de artarak devam eden reformlarla Türkiye’nin modernleşme ve demokratikleşme arayışları; halkı Müslüman olan bir toplumda, laik devlet yapılanması çalışmalarıyla da başarılı bir örnek olarak gösterilmektedir. Diğer bir ifadeyle, İslam ile Batılı değerlerin ya da geleneksel ile modern bir arada görel olarak uyumlu bir şekilde yaşatmasıyla, başta Orta Doğu ve Orta Asya olmak üzere bütün İslam dünyasında ilgiyle izlenmesine neden olmaktadır. Nitekim bugün Türkiye’nin bölgede ve dünyadaki ağırlığının farkında olan Türk Cumhuriyetleri ve İslam dünyası, Türkiye’de olup bitenlere karşı seyirci kalmamakta ve Müslüman coğrafyaların İslam ile modernliği nasıl bir çizgide buluşturması gerektiğine dair bir tecrübe olarak dikkatle izlemekte ve hatta model olarak ele aldığı görülmektedir. Bundan dolayı Müslüman halklar arasında tartışılan konulardan birinin de ‘Türk Model’i olduğunu görmekteyiz.

1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin dağılması, ardından Arap Baharı ile Türk modeli daha sık konuşulmaya başlandı. Bununla beraber Türk Modeli tartışmaları yeni değildi. 1923’te laik bir ulus devlet olarak kurulan Kemalist Türkiye yapılanması, uzun bir süre en başarılı modernizasyon örneklerinden biri olarak kabul edilerek, Batı dışı halklara model olarak sunulmuştu. Diğer bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren Türk modernleşmesi, özgün bir modernleşme örneği olarak sunulduğunu görüyoruz. Nitekim iki dünya savaşı arasındaki dönemde, geleneksel değerlerle modernite arasında uzlaşma ve uyum arandığında, bunun mesajları Türkiye/ Türk modeli üzerinden veriliyordu. Türkiye’nin hem NATO üyesi hem de İslam Konferansı Örgütü içinde bulunması ve de Avrupa Birliği’ne aday bir ülke konumunda olması, kısaca hem Doğu’da hem Batı’da bulunması, modernleşme yolundaki ülkelere model olarak sunulmasını beraberinde getirmişti. Son on yıllarda ise bu durum daha da arttı. Özellikle 11 Eylül 2001’den sonra, başta ABD olmak üzere, Avrupa ve bütün dünyanın gündemine daha sık gelmeye başlamış, daha çok da Müslüman ülkelerde artan radikalizm ve şiddet yanlısı ortama “alternatif bir siyasal model” olarak öne çıkarılmıştı. Bundan dolayı akademik ve entelektüel çevrelerde Türk Modeli; Kemalizm, laiklik, İslam, sekülerizm vs. üzerinden teorik tartışmalara ve araştırmalara konu olmuştu. Yapılan tartışmalarda daha çok “Batı’yla İslam’ın bir arada yaşayıp-yaşayamayacağı, İslam’la modernleşmenin ve demokrasinin birlikte ne kadar mümkün olacağı, İslam coğrafyasında fanatizmin nasıl zararsız hale getirileceği” soruları üzerinden yürütülmüştür. Ancak ana çerçevesi bu olan Türk modeli tartışmalarında öne çıkarılan faktörler her zaman aynı olmamıştır. Cumhuriyet’in başlangıç yıllarında öne çıkarılan hususlar ile son dönemlerde öne çıkarılan hususlar farklılıklar arz etmiş, model tartışmalarında da farklı kavram setleri ortaya çıkmıştır. Nitekim son dönemlerde; İlimli İslam, liberal reformlar ve demokratikleşme kavramlarına dayalı olarak daha çok Türk Modeli tartışmalarının öne çıkarıldığını görüyoruz. Dolayısıyla genel olarak Türk Modeli tartışmaları ile tam olarak ne kastedildiği ve bu tartışmaların içeriğinin nelerden ibaret olduğu önem kazanmaktadır. Bu makale de Türk Modeli tartışmalarını tarihsel seyri itibarıyla konu teşkil eden faktörler üzerinden analiz etmeyi ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Ana Hatlarıyla Tarihsel Seyir

Modernleşme süreci ile Osmanlı-Türk Devleti yönünü Batı’ya çevirmiş ve Batı ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Türkiye’nin Batı ile yakın ilişkileri içine girmesi romantik bir arayış değil, zorunluluk arz etmekteydi. Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayan Batı dünyası ile iyi ilişkiler içinde olma siyaseti, 1856 Paris Anlaşması ile resmîleşmiş, daha sonra Cumhuriyet Türkiye’si ile de devam etmişti. Bu yakınlık Batılı tarzda yapılanmaları da beraberinde getirmişti. Batılı olmayan bir ülkenin Batılı tarzdaki yapılanma arayışları, daha sonra bu yolda yürümek isteyen diğer Batı dışı ülkeler için de esin kaynağı olmuştur. Nitekim Türk modeli tartışmaları da ilk olarak 1923-1938 tarihleri arasında, yani Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında başlamıştı. I. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti,

Batılı tarzda laik ve ulusal egemenliğe dayalı, sınıfsız ve imtiyazsız, ulusal bir devlet olarak yeniden kurulmuştu. Saltanat ve halifelik kaldırılmış ve 1937 yılında yapılan bir değişiklikle laiklik anlayışı 1924 Anayasasına eklenmişti. Bu gelişmeler doğrultusunda yeni Türkiye'yi anlamaya çalışan Batılı ve Doğulu düşünür ve gözlemciler, ortaya çıkan yeni yapısıyla Türk Devleti'nin özgün niteliklerine vurgu yaparak, modernleşme teorileri yönünden irdelemeye ve model olarak takdim etmeye başlamışlardı. Diğer bir ifadeyle, 19. yüzyılda Batı dışı coğrafyalarda başlayan modernleşme hareketleri içinde en başarılı modelin "laik modernite anlayışıyla Türkiye Cumhuriyeti" olduğunu, bütün İslam ülkeleri ve mazlum milletler için örnek bir model olabileceğini ileri sürmüşlerdi. Zira dönem klasik sömürgeci yaklaşımların ağır bastığı bir dönemdi. Dolayısıyla sömürgeci, emperyalist devletlere karşı Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı, anti-emperyalist bir savaş olma niteliğinden dolayı ve modernleşme çalışmaları ilgi çekmişti. Özellikle esaret altındaki Müslüman bölgeler ve halklar için Türk Kurtuluş Savaşı'nın özel bir önemi vardı. Çünkü bu zamanda, Afganistan ve İran dışında, Afrika'da, Asya'da ya da Kafkaslar, Ortadoğu ve Balkanlar'daki Müslüman halkların tümü yabancı egemenliği altındaydı. Haliyle emperyalizme karşı direnme, yüzyıllardır İslam dünyasının önderi ve Halife Sultan'ın bulunduğu ülke olan Türkiye'de başlaması önemliydi. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarısı, esaret altındaki Müslim-gayri Müslim halklar arasında heyecan yaratmış, sömürgeci güçlere karşı bağımsızlıklarına kavuşabilecekleri umudunu güçlendirmişti. Nitekim bu durum Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da yankılanmıştı. 1920'ler de Mahatma Ghandi liderliğinde İngiliz sömürgeciliğine direnen Hint ulusal hareketinin Müslüman veya Hindu olsun önde gelen isimleri ulus devlet yapılanmasının Hindistan'a uymayacağını düşünmelerine rağmen, Türkiye uygulamalarını yakından takip etmişlerdi. Diğer Asya ülkesi Çin de bu etkilenmelere maruz kalmıştı. Ancak Çin'in etkilenmeleri iç siyasi duruma göre değişiklik göstermiştir. 1920'lerdeki Çin milliyetçileri Türkiye uygulamalarını bir model olarak görseler de onlarla mücadele içinde olan ve 1949'da iktidarı ele alan Mao ise bu uygulamaları kapitalist yapılanma çerçevesinde görmüş, reddetmişlerdi (Kazancıgil, 2006: 240-241). Ancak emperyalizmle mücadele ve modern Batı yapılanması sadece Hint ve Çin üzerinden değil, diğer Doğulu ve mazlum milletler açısından da etki yaratmıştı. Diğer bir ifadeyle, II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Türkiye'nin Batı tarzı cumhuriyetçi bir sistem kurarak ulus devlet inşasına yönelmesi, dünyanın birçok bölgesinde sömürge bölgelerinin halklarının bağımsızlık mücadelesi ve siyasal yapılanmalarında ilham kaynağı olmuştur. Nitekim Cezayirli Ferhad Abbas 1942'de "Halkın Beyannamesi"ni yayımlarken, Türkiye'deki reformlardan esinlenmişti. Tunus'ta Habib Burgiba, Yeni Düstur Partisi'ni kurarken Atatürk'ten esinlendiğini açıkça beyan etmiştir. Bunun yanında İran'da Rıza Şah, Afganistan'da Emanullah Han Türkiye'deki reformları yakından takip etmişler ve ülkelerinde uygulamaya çalışmışlardı. Benzer şekilde Endonezya'da Ahmet Sukarno da laik ulusçuluğu savunurken, Türkiye uygulamasını kendine örnek almıştı (Shlykov, 2018: 123; Kazancıgil, 2006: 244-245). Bu durum sadece ülkesel ölçekte kalmamış, uluslararası alanda da yansımaları olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında çok sayıda Ortadoğu, Asya ve Afrika sömürgesi ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşmasıyla, 1955'te tertiplenen Bandung Konferansı'nın liderleri olan Nehru (Hindistan), Sukarno (Endonezya) ve Nasır (Mısır), Çu En Lay (Çin) ve Ho Şi Min (Vietnam) beşlisinin ilk üçü Türkiye'deki siyasi reformlarla yakından ilgilenmişlerdi. Bu ilgi sadece anti-emperyalizm ve modern siyasi yapılanma bağlamında değil, uluslararası alanda konumlanış yönünden de olmuştur. Nitekim Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na kadar dış siyasette Batı ile Sovyetler arasında bağımsız ve bağlantısız kalması, bu ülkelerin en çok ilgisini çeken hususlardan biri olmuştur (Kazancıgil, 2006: 240).

Genelde Türkiye resmî olarak kendi yapılanma tarzını Müslüman ülkelere yaymakla pek ilgilenmemiştir. Kemalist modeli dışarıda yayma söylemi ilk kez 1930'ların başında, Cumhuriyet rejiminin ideolojik öncülerini isteyen bir grup gayri resmî aydınların oluşturduğu Kadro hareketi ya da *Kadro Dergisi* çevresinde yapılmaya çalışılmıştır. Böyle bir tavrın arkasında ise dönemin modernite zihniyetinin önemli etkisi vardı. Zira Türkiye kendi siyasi-sosyal yapılanmasını evrensel bir doğru olarak gördüğü için, bu yapılanmanın kaçınılmaz olarak mazlum milletleri de kapsayacağını düşünüyordu. Diğer bir ifadeyle, dönemin yetkilileri kendi modelinin üstünlüğünden ve modernleşmek için başka seçeneğin olmadığından çok emin oldukları için, mazlum milletlerin/ülkelerin er veya geç yeni Türkiye'nin yolunda yürüyeceklerinden kuşkuları bulunmuyordu. Çünkü dönemin pozitivist dünya görüşü, modernleşmenin tek yolunun bu olduğunu öngörüyordu.

Buradan da görüleceği üzere, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na kadar, Batılılaşma çabalarına rağmen, Batılı ülkelerle iş birliğinde bir mesafe vardı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle Sovyetler

Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs talepleri, Batı ile daha somut düzeyde yakınlaşmaya zorlamıştı. Bu durum Türkiye'nin NATO, Avrupa Konseyi, OECD gibi Batılı kurumlara üyeliğe ve Avrupa Topluluğu ile daha yakın ilişkiler geliştirmesine yol açmıştı. Dolayısıyla Batı ile hem siyasi hem de askerî bakımından kenetlenmiş NATO üyesi Türkiye, dış politikada konumlanmış yönünden mazlum milletler için model konumundan belli ölçüde uzaklaşmaya başlamıştı. Zira artık kendi bağımsız tercihlerinden ziyade, ABD ve sömürge devletlerinin çıkarlarına göre hareket eden bir duruma geçiş yapmıştı. Yeni durumda Türkiye'nin artık bağımsızlıkları için uğraş veren ulusların değil de sömürge devletlerinin yanında yer alması (Birleşmiş Milletlerin de Cezayir'e karşı Fransa lehinde oy kullanması gibi), mazlum milletler nezdinde itibar kaybına yol açmıştı. Nitekim 1970'li yıllara kadar Türkiye'nin, mazlum milletlerle ya da ülkelerle ilişkileri yok denecek kadar azalmıştı (Kazancıgil, 2006: 246). Durum böyle olmakla birlikte, Batı bloku ülkelerin denetimi altında bulunan bölgeler içinde model olarak parlatılma çalışmaları da devam ediyordu. Çünkü II. Dünya Savaşı sonrası gerek NATO ittifakının bir üyesi olarak, gerekse çok partili demokratik hayata geçiş kararlarıyla, Türk siyasi sistemi Batı'nın sosyo-politik sistemine sadece zihniyet düzeyinde değil, kurumsal yönden de bağlı olmuştu. Nitekim 1960'lı yıllara kadar Türkiye Batı dünyasında demokratik siyaset yolunda açılımlar yapan istikrarlı başarılı bir modernleşme örneği sergileyen Batı dışı devlet olarak değerlendiriliyordu (Kubicek, 2013: 68). Bundan dolayı Soğuk Savaş yıllarında Amerika'nın, özellikle de Müslüman ülkeler ve Orta Doğu siyaseti için model ülke olarak Türkiye'yi öne sürdüğünü görüyoruz. Özellikle Sovyet Komünizmi tehlikesine karşılık, ABD'nin öncülüğünde Batı, Müslüman ülkelerin Türkiye tarzında siyasi yapılanmaları için teşvik etmiştir. Dönemin ABD büyükelçisi George McGhee'de Türkiye'yi; Orta Doğu'daki ülkelerin takip etmesi gereken ülke olarak tanımlıyordu. Yine ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson, Türkiye'nin ABD büyükelçisi Feridun Erkin'e Türkiye'nin NATO üyesi olması ve "özgür dünya" ile ilgili rolünden dolayı, yakın Doğu ve Orta Doğu'da model olduğunu ifade ediyordu (Friedman, 2015: 2). Uluslararası alanda böyle bir atmosfere rağmen, yine de sahip olunan sistem zaman zaman sorunlar da yaşamaktaydı. 1960'ta Silahlı Kuvvetlerin seçilmiş hükümeti devirmesi, vesayetçi yönetimi tesis edişi, iç istikrarı sağlamada yetersiz kalmıştı. Daha sonra bu duruma ilave olarak artan sokak hareketleri, iç siyasi tansiyonu yükseltmiş ve 1971 Muhtırası ile de demokratik siyaset, atanmışların kontrolünde yürütülmeye çalışılmıştır. Bunun yanında toplumsal alanda ideolojik şiddetin artması, 12 Eylül 1980 darbesini getirmişti. Bu genel tablo içerisinde Türkiye uluslararası konjonktür içinde yaşanan siyasi istikrarsızlıklardan etkilenmeye, ülke içindeki sağ ve sol siyasi çevrelerden yükselen Batı karşıtlığı, anarşi, terör ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın getirdiği mali yüklerle hızla siyasi kaosa sürüklenmişti. Batı basınında bu durum; "Türkiye'de Öğrenci Ayaklanması", "Türkiye'nin Politik Çıkmazı" vs. gibi ifadelerle ele alınarak, ülkenin sonunun nereye varacağı endişeleri söz konusu olmuştu. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla unutulmuş "hasta adam" söylemini Batı basınında yeniden canlandırmıştı. Bu zamanda ülkenin yaşadığı siyasi buhranlar, genelde Batı dışı halkların modernleşmesi konusunda, özelde de Batı'nın Orta-Doğu'daki varlığını devam ettirme umutları Türkiye'nin ekonomik ve siyasi başarısızlığı yüzünden tehlikeye girmişti. 1980'li yıllarda Neo Liberal politikaların küresel ölçekte yürürlüğe girmesiyle, Türkiye'de 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla farklı politikalara geçiş yapmıştı. Bu kararlarla açık pazar mekanizması benimsenmiş, devletin ekonomiye müdahaleleri sınırlanmış ve ekonomi dış dünyaya açılmıştı. Batı destekli bu politikaların uygulamasıyla Batı basınında Türkiye ile ilgili olarak "hasta adam" söylemleri de azalmaya başlamıştı. Aradan yaklaşık iki yıl geçtikten sonra, yani 12 Kasım 1983 seçimleriyle, Batı dünyasında Türkiye'ye dönük olumlu bakışlar daha da artmış, bir güven duygusu oluşmuştu. Diğer bir ifadeyle, 12 Eylül 1980 darbesi sonrası Türkiye'nin "Atatürk'ün kurduğu temelden uzaklaşmayacağından, "laik ve demokratik" kalacağından ve 24 Ocak kararlarıyla Türk ekonomisinin dışa açılarak başarılı olacağı konusunda iyimser bakışlar oluşmuştu (Çiftçi, 2006: 347). Yani 1982 Anayasası oylaması sonrası Batı kamuoyunda söylem büyük ölçüde olumlu yönde seyretmeye başlamıştı. Buradaki önemli vurgu; "laik ve demokratik" olmanın yanında, artık "ekonominin de liberalleşeceğine" ve ülkenin Batı'yla daha çok bütünleşeceğine yönelik iyimserlikti. Nitekim 1983 seçimlerinden sonra Turgut Özal'ın Başbakanlığı döneminde Türkiye'nin Orta Doğu ile ekonomik ilişkilerin artması ve giderek ekonomik liberalleşmenin kuvvetlenmesiyle, dünya basınının gündemine daha sık gelmeye başlamıştı. Yaşadığı bunalımlı dönemden sonra tekrar ayağa kalkmış bir ülke olarak görülen Türkiye, askerlerin demokrasiye sadakati ve Özal'la bütünleşen ekonomik başarıların yanı sıra, Doğu-Batı arasında bir köprü olma gibi roller üstlenecek bir ortak olarak görülmesi övgüler almıştı. 12 Eylül 1980 öncesinin aksine, iç politikanın pek konuşulmadığı ekonomik ve dış politika merkezli bir gündemin öne çıkması; "Neo Osmanlıcılık, Japon

Modeli, Güney Kore Modeli,” tarzında tartışmaların öne çıktığı bir dönemi başlatmıştı. Ancak Ortadoğu ülkeleri ile artan ticari ilişkiler, bazen Batı basınında endişelere de neden olmuyor değildi. Bu endişeler Neo-Osmanlılık adı altında yaftalanarak, model ülke konumundan emperyalist ülke konumuna itilme durumuna da neden olabiliyordu.

1980’lerde başlayan ve 1990’lardan sonra dünyada ve Türkiye’de de giderek artan postmodernist söylemlerin yaygınlaşması ile ABD ve Avrupa’daki kitle iletişim araçlarında Türkiye üzerine yapılan tartışmalar, ülke içine daha da fazla yansımaya başlamıştı. Bu tartışmalar daha sonra küreselleşme sürecinde de katlanarak devam etmiş; ulus-devlet, küreselleşme, çoğulculuk, sivil toplum, kültürlerarası iletişim, sosyal tarih çalışmaları vs. bağlamında Kemalizm, Türk Modernleşmesi bir eleştiri-değerlendirme nesnesi olarak kamuoyunun gündemine daha sık gelmeye başlamıştı. Ayrıca 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Orta Asya’da ortaya çıkan boşluğun doldurulması arayışları yönünde Türk siyasi rejiminin mevcut nitelikleri ve değerlerine daha alıcı gözle bakılmaya başlanmıştı. 1990’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla çift kutuplu bir dünya düzeninden tek kutuplu bir uluslararası düzene geçiş yapılmış ve oluşan Yeni Dünya Düzeni-YDD ile yeni kurulan “Türk Cumhuriyetleri”nin nasıl bir yol izleyeceği ve hatırı sayılır yer altı zenginlikleri bulunan bu ülkelerin yeni düzene nasıl entegre edileceği arayışları belirmişti. Bu bağlamda Türkiye daha önce sadece üzerine roller yüklenen pasif bir partner olarak değil, aktif bir rol model olarak gündeme gelmişti. Özellikle 1979 İran Devrimi ile Türkiye’nin bölgedeki konumu Batı dünyası açısından önemli oranda değişmişti. İran İslam Devrimi ile Türkiye’nin laik, demokratik ve Batılı modernleşme çizgisinin önemi daha da artmış, ayrıca ekonomideki atılımlarıyla, açık toplum yapısıyla da çağdaşlaşma ve kalkınma konusunda hem bağımsızlığını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetleri açısından hem de Ortadoğu ülkelerinin değişimi yönünden model olabileceği öngörüsü öne çıkarılmıştı. Gelenen bu durum, Türk Modeli tartışmalarının bir başka önemli boyutunu oluşturmuştu (Kubicek, 2013: 69).

Türk Cumhuriyetleri Açısından Türk Modeli Tartışmaları

Türkiye devlet olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği-SSCB’nin 1990’lardaki ani çöküşünü beklemiyordu ve bu çöküşe biraz da hazırlıksız yakalanmıştı. Bununla beraber Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız birer ülke olarak ortaya çıkışlarını da memnuniyetle karşılamıştı. Çünkü yeni durum Türkiye’ye uluslararası alanda yeni bir değer ve konum biçmişti. SSCB’nin çöküşü öncesi; 1987 yılında o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu’na Türkiye’nin tam üyelik başvurusunun reddedilmesi, Kıbrıs sorunu ve etnik ayrılıkçılık gibi konularda yalnız bırakılması durumuna karşı, SSCB’nin sona ermesi ve Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkışı, ona tekrar Batılı büyük ülkeler nezdinde önem kazandırmıştı. Yani Türkiye Türkleri ile Türk Cumhuriyetlerinin halklarının aynı kökenden olması, kültürel ve dil bakımından benzer özelliklerin bulunması, Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki pozisyonunu etkilemişti. Oysa Soğuk Savaş döneminde, Batı güvenliği için Türkiye Sovyetler Birliği’ne karşı önemli bir cephe ülkesiydi. NATO üyesi olarak Türkiye, komünist bloka (Varşova Paketi) karşı ortak sınırların %37’sini savunan ve NATO’nun ikinci büyük ordusuna sahip ülkeydi. Fakat Sovyetler Birliği’nin sona ermesiyle, Doğu ve Batı arasındaki karşı karşıya gelme durumu ortadan kalkmıştı. İdeolojik ve askerî yarışlarla motive edilen eski düşmanlıklar, yerini yeni dostluklara bırakmıştı. Yeni durumla Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nin ana mirasçısı olan Rusya Federasyonu’na karşı Batı ve Amerika için önemli bir ortak olmaktan çıkması demektir. Bu duruma karşılık Türk siyasi liderliği, Türkiye’nin dünya politikasında stratejik bir yerinin bulunduğu ve Batı için hala çok önemli olduğuna ikna arayışları vardı. Böyle bir arayış içerisinde bulunan Türkiye’nin imdadına, bağımsız devletler olarak Orta Asya’daki Müslüman Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çıkışları yetişmişti (Shlykov, 2018: 125). SSCB’nin dağılması sonucu ortaya çıkan Türk Cumhuriyetleri için Batı’nın yeniden Türk modelini ortaya atması, Soğuk Savaş sonrası önemi azalan Türkiye’nin pozisyonuna değer katmış ve Türkiye’nin Batı için hala vaz geçilmez olduğunu göstermiş oldu. Batı’nın Türk modelini desteklemesinin ve bu modeli ortaya atmasının arkasında, elbette bazı sebepler vardı. Bunlardan ilki SSCB’nin sona ermesiyle, Rusya’nın eski Sovyet topraklarını kontrol etme isteği içerisinde olmadığına ve bölgeyi terk ettiğine inanıldığından dolayı, Orta Asya’da bir güç boşluğu oluştuğu ve bu boşluğu kimin dolduracağı endişesiydi. Bu bağlamda Türkiye, Suudi Arabistan ve İran’dan rakip güçler olarak söz edilmişti. Bu ülkelerden İran; Batı karşıtı ve “İslami bir rejim”i temsil ederken, Türkiye; demokrasiyi, laikliği, açık pazar ekonomisini ve daha da önemlisi Batı’ya yakınlığı temsil etmekteydi. Suudi Arabistan ise monarşik yapısı ve temsil ettiği anti-laik ve katı dinî yaklaşımıyla

yeni bağımsızlıklarını kazanan bu ülkeler için Batı'nın aradığı anlamda bir alternatif oluşturamıyordu. Diğer bir ifadeyle, Batı tarafından dile getirilen Türk modeli, SSCB'nin sona ermesiyle oluştuğuna inanılan güç boşluğunun üstesinden gelecek önemli bir araç olarak görülmüş, bu bakımdan desteklenmişti (Kahveci-Bonnenfant, 2023: 200). Batı'da var olan genel İslam korkusuna ilave olarak, İran'ın coğrafi, kültürel ve tarihi olarak bölgeye yakınlığı ve Türk Cumhuriyetlerinin İran modelini benimseyebilecekleri endişesini arttırmalarından dolayı, Batı Türk Modelini güçlü bir şekilde desteklemeye yönelmişti. Batı dünyasının nezdinde Türk Modeli ile genellikle "Batı standartlarına ulaşmayı kendine siyasi amaç edinen, Batı ile yakın iş birliği içerisinde olan, Liberal açık pazar politikaları uygulayan, laik ve demokratik bir tarz" kastedilmekteydi. Dolayısıyla bu anlayış çerçevesinde Türkiye ve İran aslında sembol olarak kullanılmaktaydı. İran ve Türkiye üzerinden Türk Cumhuriyetlerine verilmek istenen mesaj; "İslami Fundamentalizm yolunu mu yoksa laiklik, Pazar ekonomisine geçmeye ve Batı türü demokratik bir hükümet kurma yolunu mu kabul etmeye" yönelik olacakları sorularıydı (Mango, 1993: 726). Nitekim Sovyetlerin dağılmasını takiben, siyasetçiler, akademisyenler ve medya çalışanları, Türk Modeliyle bu prensiplerin altını çizmişler ve tüm bu prensipleri siyasi sisteminde içeren tek Müslüman ülke olarak da Türkiye'yi işaret etmişlerdi. Ayrıca Orta Asya devletlerinin çoğunlukla Türk soylu ve Müslüman olmaları gerçeği, yakınlık duydukları, ortak kültürleri olan bir ülkenin yolunu takip etmenin daha kolay olacağı varsayıldı. Diğer bir ifadeyle, monarşiden yarı diktatör liderliğe, oradan da çok partili sisteme geçiş için Türkiye tecrübesi bu anlamda en uygun yol görülmüştü. Nitekim SSCB'nin dağılması sonrasında, serbest piyasa tecrübeleri bulunmayan Türk Cumhuriyetleri merkezden kontrol edilen ekonomilerini serbest piyasa ekonomisine dönüştürmek için Türkiye'nin ekonomik dönüşüm tecrübesini kendilerine yol gösterecek başarılı bir uygulama olarak ele almışlardı. Türkiye'nin bu tecrübesi ve sahip olduğu siyasi anlayışı Türk Cumhuriyetlerince benimsenirse, bunun hem Batı'nın hem de Türkiye'nin çıkarına olacağı ön görüldü. Böyle bir konjonktürde Türkiye de boş durmuyordu. SSCB'nin dağılması sonrası Türkiye de devlet olarak bazı adımlar atmış ve Türk Cumhuriyetlerini dünyada ilk tanıyan ülke olmuştu. Türkiye her ne kadar hiçbir devletle yarış içerisinde olmadığını bildirse de Batı'nın kaygısı olan İran'ın rejimini ihraç etme tehlikesine ortak olmuş, laik ve Batı'ya dönük bir ülke olarak İran'ın bu amacına ulaşmasını kendi menfaatleri açısından sakıncalı bulmuştu. Yani Türkiye kendisinin Batı ile uyumlu olan din-siyaset ilişkisi modelini, açıkça ilan etmese de ihraç etmek istiyordu. Aslında yaklaşık 70 yıldır komünist idare altında kalan, neredeyse nominal düzeyde kalmış bir din anlayışına sahip Türk Cumhuriyetleri için Türkiye Modeli bu anlamda çok daha elverişli bulunmuyordu. Bu bakımdan Sovyet sonrası dönemde, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Cumhuriyetleri topraklarındaki iktidar boşluğunu dolduracağına kesin gözüyle bakılır olmuştu. Müslüman dünyasının laik özelliğiyle öne çıkmış ülkesi Türkiye'nin, Orta Asya devletlerinin Afganistan, Suudi Arabistan ve İran'ın oluşturduğu din-siyaset ilişkilerine ve radikal İslami tehdide karşı sarsılmaz bir tampon bölge oluşturması bekleniyordu (Mango, 1993:729). Diğer bir ifadeyle, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri'nin geleceği, Batı dünyasının gündemini işgal etmiş ve bu ülkeler için hem ılımlı ve barışçı hem de "Batıya entegre edecek en uygun yol" olarak "Türk Modeli" tezi savunulmuştu. Bunun gerçekleştirilebilmesi için Türkiye'nin mevcut hali, "bölge ve dünya barışına çok büyük katkısı olacak" söylemi öne çıkmıştı. Yani SSCB'nin dağılması sonrasında ortaya çıkan boşluğu Batı ile yakın ilişkileri olan Türkiye devletinin doldurması noktasında önemli bir uluslararası Batı desteği vardı. Bu zamandaki yeni versiyonlu Türk Modeli söylemi, daha çok halkının çoğunluğu Müslüman olan seküler, Batıcı ve serbest piyasa anlayışına dayalı olarak öne çıkarılmıştı. Nitekim bu anlamda model terimi resmî olarak ilk kez 13.02.1992'de ABD'yi ziyaret eden Başbakan Süleyman Demirel'le görüşmesinin ardından ABD Başkan George Bush tarafından dile getirilmişti. ABD Başkanı George W. Bush "Türkiye'nin Orta Asya için örnek alınabilecek demokratik, laik bir model ülke" olduğunu, Batı'nın çıkarları açısından bağımsızlığını kuvvetlendirme mücadelesi veren Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için Türkiye'nin öne çıkmasını, etkili olmasını ve bu ülkelerin Türkiye tarzında siyasi anlayışa sahip olmalarını ifade ederek Türk Modelini desteklemişti. Bu görüşme de Demirel'de Türkiye'yi; İslam, demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi uygulamalarıyla başarılı bir örnek olarak takdim etmişti. Bunun üzerine 1992 yılı içerisinde ABD Dış İşleri Bakanı James Baker Orta Asya ülkelerini ziyaret etmiş, onları Türkiye tarzında bir yapılanmaya teşvik etmişti (Friedman, 2015: 2; Çiftçi, 2006: 352). Benzer durumun başka platformlarda da gündeme geldiğini görüyoruz. Turgut Özal da Davos toplantılarında bu durumu dile getirmiş ve Türk Modeli tartışmaları iyice popülerite kazanmıştı. Ardından Haziran ayında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Catherine Lalumiere'de Türkiye'nin Batılı,

seküler, serbest piyasa ekonomisi ve çok partili yapısıyla Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için “model” olduğu açıklamasını yaparak, Türk Modeli tartışmalarına uluslararası desteği güçlendirmişti (Mango, 1993: 726; Kahveci-Bonnenfant, 2023: 200). Benzer çıkışlar, değişik uluslararası toplantılarda başka yetkililer tarafından da zikredilmişti. 1992’nin Haziran ayında İstanbul’da Kültür Bakanları toplantısı sonrasında, 16-18 Temmuz 1992 tarihleri arasında, Türkiye’nin Avrupa Konseyi Başkanlığı sırasında, Hikmet Çetin Konseyin Genel Sekreteri Catherine Lalumiere ile birlikte Ukrayna, Gürcistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan’ı da ziyaret etmişler ve ziyaret sırasında, o dönemde sıkça dile getirilen Türkiye’nin Avrupa ile Sovyet sonrası bölge arasındaki köprü rolü, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri tarafından resmî olarak dillendirilmişti (Durmuş ve Yılmaz, 2012: 494). Hemen bir yıl sonra, 1993 yılında, Moskova ziyaretinde dönemin Başbakanı Tansu Çiller Türk modelini; seküler demokrasisi ve İslami değerlere saygılı konumuyla sosyal adaletin güçlendirilmesinde ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılmasında en iyi yol olacağını ifade etmesi, ayrıca bunun İslami fundamentalizmin önündeki en büyük engel olacağını belirtmesi (Shlykov, 2018: 126), Türkiye’ye model tartışmalarıyla uluslararası alanda stratejik bir rol biçtiğini göstermektedir. Bu durumu en iyi şekilde 1999 senesinde dönemin ABD Başkanı Bill Clinton’un TBMM’de yaptığı konuşma açıklamaktadır. Ona göre; “19. yüzyılı nasıl Osmanlı İmparatorluğu’nun durumu belirlediyse, 21. yüzyılı da Türkiye’nin oynayacağı rol belirleyecektir” sözleri, dönemin NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner tarafından da paylaşılmış, O da İslamcı fundamentalizmin yaygınlaşmasına karşı Türkiye’nin demokratik ve seküler yapısını, sosyo-politik kalkınma modelini bir güvenlik garantisi olarak görerek (Shlykov, 2018: 124) desteklemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere etkili Batılı yetkililerin bu açıklamaları, Türk Modeli tartışmalarını anılan yıllarda daha da ileriye götürmüştür.

Özetle Batı’nın, özellikle Amerika’nın, Türk Modelini ileri sürmesi, Türk Cumhuriyetleriyle sıkı ilişki kurma arayışında olan Türk hükümetine iyi bir imkân vermiş ve Türk siyasi çevreleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Zira Rusya’yı veya Batı’yı rahatsız etmeden ve Pantürkizm ve Pan İslamizm ile suçlanmadan, Türk Cumhuriyetleriyle yakın ilişki kurmak bu durumda Türkiye açısından daha kolay hale gelecekti (Bal, 2000: 7). Diğer bir ifadeyle, Batı’nın bu alandaki desteği uluslararası alanda Türkiye devletinin önünü açmaktaydı. Nitekim Türkiye devleti, çeşitli kurumlarıyla birlikte bazı adımlar atmaya, bağımsızlığını kazanan bu ülkelerle yakın ilişkiler içerisinde olacak şekilde hareket etmeye başlamıştı. Buradaki en önemli olan konu, yaklaşık 70 yıllık SSCB zamanında en önemli eksikliklerden biri olan dinî alan görülmüştü. Bu alanda Türkiye devletinin en önemli rakipleri, daha önce de ifade edildiği üzere İran ve Suudi Arabistan’dı. Bu devletlerin önüne geçebilmek için Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Türk Cumhuriyetlerine çeşitli basılı yayınlar ve dinî görevliler göndermişti. Masrafları Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı’nca karşılanacak şekilde Türk Cumhuriyetlerinden de öğrenciler, Türkiye’ye dinî eğitim almak için getirildiler. Bu durum sadece dinî eğitim alanında değil, öteki alanlar için de geçerliydi. Bir başka önemli konu ise Latin alfabesinin Türk Cumhuriyetleri tarafından kabul ettirilmesi olayıdır. Türkiye, Latin alfabesinin kabul edilmesinin Türk boylarının birbirini anlaması ve kültür birliğinin sağlanmasında, ayrıca Batı dünyası ile entegre olabilmek ve Türk Modelini benimseyebilmek için gerekli olduğunu görmüş ve bu konuda da çalışmalarını yoğunlaştırmıştı. Batı dünyası da bu konudaki desteğini esirgememiş, 12 Nisan 1993’te Türkmenistan, 2 Eylül 1993’te Özbekistan ve 26 Şubat 1994 tarihinde de Özbekistan’a bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyeti Latin alfabesine geçme kararı almışlardı (Durmuş ve Yılmaz, 2012: 545). Öte yandan konu ile ilgili İran ve Suudi Arabistan’da boş durmamış, bu ülkelerin Arap alfabesine geçmeleri için çalışmalar yürütmüşlerdi. Ancak onların bu çalışmaları hiçbir Türk Cumhuriyeti tarafından kabul edilmemiş, sadece Tacikistan 1992’de Arap alfabesine geçmeyi kabul etmişti (Bal, 2000: 8).

Ortaya çıkan gelişmeler, Varşova Paketi sonrası bir dönemde stratejik önemi azaldığı görülen Türkiye’nin, Batı dünyası ve dünya politikası için ne kadar önemli olduğunu gösterme fırsatı sağlamış oldu. Yani SSCB sonrası bir ara geleceği belirsiz hale gelen Türkiye’nin NATO içindeki konumu, bölgesel tehditlerin artmasıyla yeniden kuvvet kazanmıştı. Ancak Türkiye’nin bu bölgelerde giderek pozisyonunu güçlendirmesi, beraberinde yayılmacı bir siyaset peşinde olduğu tartışmalarını da gündeme taşımıştı. Bu bakımdan bu durumu yatıştırmaya dönük bazı tedbirler de alınmıyor değildi. Bunlardan biri de Türkiye’nin girişimi ile 25.06.1992’de İstanbul’da kurulan Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü-KEİÖ’dür. KEİÖ Türkiye’nin öncü ve ‘model’ ülke konumunu, bir ölçüde de olsa daha eşitlikçi bir yaklaşımla dengeleme ve “Turan” paranoyasını yumuşatma hamlesi olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü Türkiye için Batı’nın Soğuk Savaş Döneminde ortaya çıkan anti Sovyetik refleksleriyle, ‘Atayurt’a’

giderken aldığı siyasal, finansal ve teknolojik desteğini tarihsel paranoya uğruna yitirmemesi gerekiyordu. Öte yandan yine Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerin geliştirilmesinde 'büyük ağabey' tedirginliği de vardı. Bu koşullar altında Türk Modeli söylemi gerek Batı'nın gerekse Rusya'nın endişelerine ve gerekse Türkiye'nin bütün çekingenliğine ve Türk Cumhuriyetlerinin kararsızlığına rağmen, bu ülkeler aradan geçen onca yıl içerisinde yasalarından ekonomik alt yapılarına kadar, birçok mevzuda ağırlıklı olarak Türkiye'nin ciddi katkılarıyla yeniden yapılandırılmaya çalışıldılar. Bu zamanda Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlık yanlısı lider kadrolarının hemen hemen hepsinin ideal modeli; "Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk" idi. Nitekim devrik Azerbaycan lideri Ebulfez Elçibey kendisini "Mustafa Kemal'in neferi" olarak nitelemektedir. Kısa süreli de olsa, Azerbaycan'da devlet başkanı olan Elçibey, Türkiye Modeli doğrultusunda birçok gelişmeye ön ayak olmuştu. Azerbaycan dışındaki Türk Cumhuriyetleri de benzer istikameti takip etmişlerdi. Onlar da sistematik bir telkin veya "model ihracı olmadan" kendi yorumlarına ve ihtiyaçlarına göre, Türkiye uygulamasına benzer şekilde "laik, belirli ölçüde demokratik ve serbest piyasa ekonomisi" uygulaması çalışmalarını doğrultusunda bağımsızlıklarını güçlendirme arayışında bulundular. Eylül 1991'deki Türkiye ziyaretinde Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, 21. yüzyılı 'Türk Yüzyılı' olarak nitelendirmiş ve yaptığı çeşitli anlaşmalarla Türkiye'den yararlanmak istediklerini ifade etmiştir. Aynı yıl içinde Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan Devlet Başkanları da Türkiye ile benzer iş birliği arayışları içerisine girmişlerdi (Durmuş ve Yılmaz, 2012: 491). Nitekim Aralık 1991'de Türkiye'yi ziyaret eden Kırgızistan Devlet Başkanı Asker Agayev Türkiye'yi, yol gösterici yıldız olarak tanımlamıştı. Yine Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un, Türkiye'yi örnek alınacak 'ağabey' ülke olarak nitelemiş ve acil ekonomik, siyasi ve kültürel yardım taleplerini dile getirmişti (Shlykov, 2018: 125). Özbek Devlet Başkanı "Ülkemin Türk yoluna (Modeli) göre ilerleyeceğini tüm dünyaya ilan ediyorum" derken, Özbek muhalefet partisi Erk'in lideri, Muhammed Salih, "Biz Türki halkız ve Türkler hiçbir zaman fanatik olmadılar, dinin politikaya karışmaması gerektiğini ve muhtemel modelin sadece Türkiye olduğunu zannediyorum" ifadelerini kullanmıştı. Türkmenistan Devlet Başkanı Sefer Murat Niyazov, namı diğer Türkmenbaşı da Atatürk'ü örnek alarak, 1920'lerin Türk modelini takip etmeyi tercih etmişlerdi. Bu liderlerin ikisi de Atatürk'e hayranlıklarını değişik vesilelerle dile getirmişlerdi. Nitekim Niyazov, Atatürk (Türklerin Babası) kelimesinin benzeri olan Türkmenbaşı (Türkmenlerin lideri) ismini kendine almıştı. Güçlenen bu duruma Türkiye'deki bazı siyasilerin de coşkulu demeçleri eşlik etmiş, Türk ortak pazarı veya Türk Cumhuriyetleri topluluğunun kurulacağı fikrine giderek daha fazla inanılmaya başlanmıştı. Diğer bir ifadeyle, "1990'lı yıllarda bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra, Türk Cumhuriyetleri Müslüman olmaları dolayısıyla İslamcı Suudi Arabistan ya da İran Modeli'ne mi yoksa Batı'ya dönük Türk Modeli'ne mi yönelecekleri konusunun, Türk Modeli'ni tercih edişleriyle karşılık bulduğunu görüyoruz (Çiftçi, 2006: 354).

Elbette bu yaklaşımın temelinde her şeyden önce bu cumhuriyetlerin Türkiye ile soy temelli tarihsel ve dil bağlarının bulunmasının önemli bir etkisi vardı. Zira bu cumhuriyetlerin halkları, lehçe farkı olsa da Türkiye Türkçesi ile aynı dili konuşmaktaydılar. Bunun yanında dinî bağlar da bulunmaktaydı. Türk Cumhuriyetlerin nüfuslarının çoğunluğunun İslam dinine, özellikle Türkiye'de halkın çoğunluğunun dahil olduğu Sünni mezhebine bağlı olmaları da diğer önemli bir nedendi. Her ne kadar Azerbaycan nüfusunun üçte ikisi Şii olsa da bu onların Türkiye'ye yaklaşımı açısından ciddi bir engel oluşturmuyordu. Bundan dolayı, Türk Cumhuriyetleri Türkiye'yi doğal olarak kendilerine yakınlık hissettiklerinden, genellikle Türk modeli söylemine olumlu olarak tepki vermişler ve Türk Modeli'ni takip edeceklerini ifade etmişlerdi.

Başlangıçtaki bu coşkulu durum, zaman geçtikçe değişmeye başlamıştı. Ayrıca süreç içerisinde Batı'nın Türk Modeline olan desteği de azalmaya başlamıştı. Buna rağmen Türk Cumhuriyetleri Türkiye'ye ve Türk Modeline, belli ölçülerde de olsa ilgi göstermeye devam etmişlerdi. Başlangıçtaki ilgi ve heyecanın azalmasının nedeni, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ilk yıllarından sonra uluslararası alanda çok farklı gelişmelerin meydana gelmesiydi. Bu gelişmeler karşısında Batı ve Amerika ilk dönemki siyasetlerini yeniden gözden geçirerek, başlangıçta arkasında durdukları Türk Modeline desteklerini, tamamen olmasa da azaltmışlardı. Batı'nın Türk Modeline desteğinin kesilmesinin ardında bazı önemli nedenler vardı. İlk olarak İran'ın bölgede her ne kadar jeostratejik avantajları olsa da Türk Cumhuriyetlerindeki etkisinin çok sınırlı bulunduğunu görmüş olmalarıydı. Bunun temel nedeni ise mezhebi açıdan (Sünni ve Şii Müslümanlar arasında) husumete varan soğuk ilişkilerin bölgedeki güçlü varlığıydı. İran'ın Şii bir ülke olmasına karşılık, Azerbaycan hariç, Türk

Cumhuriyetlerinin halklarının çoğunluğunun Sünni olması, istediği etkiyi kuramayacağına farkına varmış olmalarıydı. Ayrıca her ne kadar Azerbaycan çoğunlukla Şii nüfusa sahip olsa da Azeri halkındaki Türklük ve milliyetçilik duygularının kuvvetli olması, İran'ın Azeri halkı üzerinde etki kurmasını sınırlamaktaydı. Aynı zamanda, İran'ın kuzeyinde yaşayan yaklaşık 25 milyona yakın Azeri nüfusun Kuzey Azerbaycan'a yakınlık duymalarından ve birleşme taleplerinden de endişe etmekteydiler. Ayrıca Sovyet-Rusya etkisinden uzaklaşma arayışında olan Türk Cumhuriyetlerinin hemen hepsi hala eski Sovyet rejiminde yetişmiş otoriter siyasi lider ve bürokratlara sahiptiler. Bu yüzden Türk Modelinin çok partili demokratik yönünden endişe duymaktaydılar. Başlangıçtaki duygusal demeçlerden ve karşılıklı ziyaretlerden sonra, bir müddet sonra Türk Modelinin Türkiye'de bile mükemmel olarak çalışmadığının farkına varmalarıyla, yani Türkiye'nin gücünün sınırlı olduğunu görmeleriyle, Türkiye'ye daha mesafeli bir tutum takınmaya başlamışlardı. Diğer ifadeyle, baştaki varsayımların aksine, Türk Modelinin sosyal ve ekonomik bir mucize olmadığını, bu yüzden uzun dönem için nihai amaç olamayacağı fikriyatı bunlar arasında güçlenmişti (Kahveci ve Bonnenfant, 2023: 200). Ayrıca onların beklentilerini karşılayacak kadar Türkiye'de yeterli sermaye de yoktu. Bu nedenle bu cumhuriyetler, Batı'yla doğrudan yakın ilişki kurmak arayışına girerek, Batı'dan kendi ülkelerine doğrudan yatırım yapma arayışına girdiler. Bu şekilde Türk Cumhuriyetleri Türk Modeli söylemlerinden uzaklaşarak, Türkiye'ye olan ilgileri görece olarak azalmış ve Batı ya da ABD ile doğrudan ilişki kurma yollarına başvurmuşlardı (Bal, 2000: 9).

Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile olan ilişkilerindeki soğumada, elbette Türkiye'nin de neden olduğu sorunlar vardı. Özellikle Türkiye'nin Elçibey zamanında, özellikle I. Karabağ Savaşı'nda, Azerbaycan'a yetersiz desteği ve İslam Kerimov zamanının da Özbekistan'daki muhalefeti desteklemesi iddiaları, sadece bu iki ülkeyi değil, diğer Türk Cumhuriyetleri liderlerini de Türkiye hakkında tereddüte sevk etmiş ve onları tekrar Rusya ile yakınlaşmaya itmmişti. Çünkü iktidardaki liderler, Türkiye'den gelecek yardım ile muhalefetin güçlenerek kendi iktidarlarını tehlikeye atacağından ve iktidarlarını kaybedeceklerinden endişe etmişlerdi. Nitekim Özbekistan bu endişelerinden dolayı eğitim için Türkiye'ye gönderdiği öğrencilerin çoğunu geri çağırmişti. Zira Özbek liderliği bu öğrencilerin Türkiye'deki Özbek muhalefeti ile temas içerisinde olduğunu ve çeşitli toplantılar düzenlediğine inanıyorlardı. Buna ilaveten, Türkiye'nin Azerbaycan'da Elçibey'i iktidarda tutamaması, Türk Cumhuriyetlerinin liderlerinde Türkiye'nin desteğinin veya düşmanlığının çok önemli olmadığını ve bölgede Türkiye'nin Rusya'ya karşı rekabet edebilecek cesareti ve gücü bulunmadığı kanaatinin güçlenmesine yol açmıştı. Özellikle Elçibey'in iktidardan devrilmesinden sonra Türkiye'nin güçlü kardeş devlet imajı kötü şekilde yara almıştı (Shlykov, 2018: 127). Sonuçta bu durum Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkileri etkilemiş, bağımsızlık döneminin başlangıç yıllarında Türkiye'nin bir anlamda 'ağabeylik' rolü üstlenmesi, imkanlarının çok ötesinde vaatlerde bulunması ve bunları yerine getirememesi üzerine, Türk Modeline olan ilgilerinin 1992'den sonra azalmasına yol açmıştı (Durmuş ve Yılmaz, 2012: 495).

Ayrıca Batı'nın Rusya'nın eski Sovyet topraklarında tekrar kontrolü ele alma niyetini açıkça ilan etmesine göz yumması, Türkiye'ye olan ilginin azalmasıdaki bir diğer önemli gelişme idi. Batı'nın Türk Cumhuriyetlerinde Rus politikasına ses çıkarmaması, bu konudaki örtülü desteği, Türk Modeline destek açısından da olumsuz bir gelişmeydi. Çünkü Batı politikası açısından, Türk Modelini ortaya atmak Türk Cumhuriyetlerinin dikkatlerini İslami Ortadoğu, özellikle İran yerine, Batı'ya yönelmesini sağlamak içindi; bu da işlevini yerine getirmişti. Bunun anlamı Türk Modeli önerisi kendine düşeni yaptığına göre, daha fazla Türk Modelini desteklemeye devam etmenin bir anlamı da olamayacağıydı. Zira Türk Modeline desteğe devam etmenin beklenmeyen yan etkilerinin olabilmesi durumu da söz konusuydu. Nitekim süreç içerisinde Türkiye'nin bazı politikaları ve bazı resmî Türk siyasilerin demeçleri, Batı'da Pantürkizm'in canlanması ihtimalini de akla getiriyordu. Diğer bir ifadeyle, Türk Modeli ile yeniden büyük bir Türk imparatorluğu veya ya Pantürkizm endişeleri de söz konusu olabilirdi. Nitekim tarihsel 'İran-Turan' diyalektiği, zihinlerde bu endişeleri körüklüyordu (Çiftçi, 2006: 353). Dünya barışı için tehdit olarak gördükleri Pantürkizm ve Panislamizm hareketlerinin bölgede canlanması, Batılı ülkeleri tedirgin ve tereddüt içerisinde bırakması yanında, bir taraftan da askerî olarak hala süper güç olan Rusya'yı da ürkütme istememe durumu da vardı. Bunun için Pantürkist ve Panislamist kıpırdanışları memnuniyetle karşılamıyorlardı. Dolayısıyla Batı açısından Türk Modelini daha fazla desteklemek sakıncalı görülmeğe başlanmıştı. Bu nedenle Türkçü bir birliğin oluşmasına

katkıda bulunmamak amacıyla, Türk Modeline destek de 2000'li yılların öncesinde düşüşe geçmişti (Bal, 2000: 6).

Müslüman/Arap Coğrafyaları Açısından Türk Modeli Tartışmaları

Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO üyesi olan Türkiye'nin "model rol" olma durumu önemli bir gelişmedir. Evrenselci anlayış temelinde başlayan modernleşmeci hareket, 1950'de çok partili demokratik siyasetle evrildiği liberal demokrasi anlayışına (Shlykov, 2018: 122) 1980'lerde serbest pazar ekonomisini de ekleyerek daha yaratıcı bir Model haline gelmişti. Günümüze kadar giderek yenilenen model; laik yapısı, demokratik kurumları, serbest piyasa ekonomisi ve Müslüman kimliği ile Batı dünyasının temel endişesi olan "İslam fundamentalizmini" veya "barbarlığı" önleyebilecek vasıflarda görülmesinden dolayı öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz üzere, tarihsel seyri içerisinde Türk Modeli tartışmalarının öne çıktığı ve popülerize olduğu dönemler olduğu gibi, popüleritesini kaybettiği zamanlar da olmuştur. Bu durum, daha önce de ifade edildiği üzere, Soğuk Savaş sonrası içinde geçerliydi. 1995 yılında Refah Partisi öncülüğünde İslamcı diye nitelenen Necmettin Erbakan'ın başbakanlığa gelmesi ile Batılı ülkeler nezdinde Türkiye tekrar sorunlu müttefik konumuna düşmüştü. Bu durum siyasal bir krize yol açarak 28 Şubat 1997 Postmodern darbesi ile Refahiyol Hükümeti iktidardan el çektirilmiş ve İslamcı diye tabir edilen çevrelere birtakım yasaklamalar getirilerek, vesayetçi güçlerin kontrolünde denetimli anti-demokratik bir siyasete tabi tutulmuştu. Bu durum Türkiye'nin model ülke konumuna gölge düşürmüştü. Yine de yaşanan bu sorunlara rağmen, güçlü bir tonda olmasa da model olarak sunulması devam etmekteydi (Kubicek, 2013: 69).

Yeni versiyona uygun olacak şekilde, AB ile olan ilişkilere paralel olarak, Kemalizm'in sorgulanması, 1999'dan sonra daha da artmış ve "Türk Modeli" kavramı uluslararası politik söylem içinde yerini almaya başlamıştı. Özellikle 2000'li yılların başlarında meydana gelen iki olay ile bu durum daha da harlanmıştı. Bunlardan biri 9/11 (Eylül) saldırısı ve diğeri de ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgalidir. 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terör saldırısı ile Amerikan Başkanı G.W. Bush'un "bizim hayat tarzımıza ve özgürlüğümüze" saldıranlara "Sonsuz Adalet" adı altında Haçlı Seferi ilan etmişti. Başlangıçtaki 'medeniyetler savaşı', 'haçlı seferi' gibi haddini aşan duygusal yaklaşımlar ve de İslam dini ve Müslüman halklara yönelik tahkir edici ifadeler, daha önce çatışması ihtimal dahilinde görülen tarafları sıcak savaş ortamına getirmişti. Nitekim mağrur yaralandığından, "öteki" olan düşmanına "haçlı seferi" ilan ederek meydan okumaktaydı. Olayın biraz soğumasıyla, daha soğukkanlı değerlendirmeler yapılarak, başlangıçtaki duygusal havadan ve toptancı yaklaşımlardan uzaklaşmış ve İslam'ın çeşitli versiyonlarından söz edilmeye başlanmıştı. Bu çerçevede Türk Modeli yorumu tekrar tedavüle girmişti. Diğer bir ifadeyle, 11 Eylül saldırısından sonra ABD'de terörizme karşı savaşın sadece askerî planda yürütülmesinin yeterli olamayacağını, bunun bir de siyasal düzeyde ele alınması gerektiği düşüncesi öne çıkmıştı. Bunun üzerine terörizme karşı mücadelede Türkiye ve Türk Modeli üzerinden alternatif öneriler aranmıştır. Bunun için öncelikle tehlike addedilen siyasal İslam'ın ortadan kaldırılması, ikinci aşama olarak da Türk Müslümanlığının teşkil ettiği İslam'ın modern versiyonuna yaygınlık kazandırılması ön plana çıkmıştı. Bu şekilde; Türkiye seküler ve demokratik yapısıyla İslam dünyasına örnek olarak sunulmuş (Kirman, 2003: 56), radikal İslam ve terörizme karşı, demokrasi ile İslam'ın başarılı uyumu olarak Türk Modeli terimini yürürlüğe konulmaya çalışıldı. Bu mesajın adresi de çoğunlukla Ortadoğu ülkeleri idi (Shlykov, 2018: 128; Çiftçi, 2006: 360). Bu duyuruyla İslam dünyası, artık ABD için ulusal güvenlik önceliği haline gelmiş ve George W. Bush yönetimi, Türkiye'nin Orta Doğu için de model ülke olarak ele alınması gerektiği dillendirilmeye başlanmıştı. ABD, radikal İslamcı hareketlenmelere karşılık, halkının çoğunluğu Müslüman olan Türkiye'nin demokratik siyaset biçimini, din siyaset yapılanmasını model olarak öne çıkarma arayışındaydı. Zira AB üyesi olmaya çalışan Türkiye, Batı ile uyumlu ve de ABD'nin de önemli bir siyasi partneriydi (Friedman, 2015: 3). Bu durum sadece ABD açısından değil, Türkiye açısından da önemli bir gelişmeydi. Nitekim ABD Başkanı Bush NATO zirvesinde Türkiye'nin Müslüman bir demokrasi olması bakımından örnek teşkil ettiğini ve hukukun üstünlüğünü benimsediği için övmüştü. Aynı şekilde İslam dünyasında da benzer yapılanmanın elde edilebilmesi için, ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz ve Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice de farklı zamanlarda yapmış olduğu konuşmalarda, Türk Modelini alternatif olarak ileri sürmüşler ve Müslüman coğrafyaların da Türkiye gibi demokratik, hoşgörülü ve ılımlı bir din anlayışına sahip olmaları gerektiğini belirtmişlerdi. Onlara göre; Türkiye'deki siyasal yapılanma, dinî inançlarla seküler demokratik kurumların

uyumlaştırılabileceğini gösteren başarılı bir uygulamadır. Dolayısıyla, İslam dünyası için de bu modelin başarısı için her şeyi yapmaları gerektiğini vurgulamışlardı (Kirman, 2003: 55).

Buradan da görüldüğü üzere, 1990'lı yıllarda Yeni Dünya Düzeni ve küreselleşme bağlamında ele alınan Türk Modeli tartışmaları, 11 Eylül 2001'le gelen şiddet söylemiyle birlikte adeta ete kemiğe bürünmeye başlamış, dinler veya uygarlıklar arası çatışma söylemlerine karşı, en makul yanıt olarak Türkiye uygulaması görülerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi yapısına benzer uygulamaların Arap-İslam dünyasında da acilen gerçekleşmesi üzerinde durulmuştur. Özellikle Türkiye'nin 2000'lerde yaşadığı demokratik dönüşüme dikkat çekilmiştir. Bu zamanda daha önce model bakımından modernleşmenin gördüğü ilgi, şimdi demokratikleşme yönünden görülmeye başlanmış, Ortadoğu'daki ülkeleri de Türkiye örneğinden yola çıkarak biçimlendirme fikri öne çıkmıştı (Turam, 2011: 184). Bununla beraber Arap coğrafyası açısından baktığımızda, Türkiye bazı sorunlarla karşı karşıya bulunmaktaydı. Bunların başında, yakın siyasi tarihte Arap-İslam dünyasında Türkiye'ye yönelik olarak ortaya çıkan olumsuz bir bakışın bulunmasıydı. Olumsuz Türkiye imajının özellikle iki konuda öne çıktığı bilinmektedir. Bunlardan ilki dış politikada Batı, özellikle de Amerika ile içiçeliğin çok güçlü olması, zaman zaman da Türkiye'nin İslam dünyasına sırtını dönmesi, Müslüman Arap coğrafyaları açısından rahatsızlık kaynağıydı. Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyet Döneminde Türkiye genel olarak "Batı'da kabul görmeyi" önemseyip, "İslam dünyasında yadırganmayı" göze alarak hareket etmesi, model olma konusunda sorun yaratabilmekteydi. Batı dünyası açısından İslam dünyasının bugün en büyük sorunlarından biri olarak görülen seküler ve demokratik bir yönetimin kurulmasını Türkiye önemli ölçüde başarmış olsa da yine de Ortadoğu ve Körfez ülkeleri için model olması, en azından kısa vadede pek mümkün gözükmemekteydi. Çünkü Türkiye'nin İslam'la olan ilişkilerinin nerede durduğu ya da kendini nasıl tanımladığı durumu, yakınlaşma sağlamak açısından sorun teşkil etmekteydi. Diğer bir ifadeyle, İslam ile Batı arasında nerede duracağına karar verememiş bir Türkiye görüntüsü, Arap kamuoyunda olumsuz bir imaj bırakmaktaydı. Bunun yanı sıra öne çıkarılmaya çalışılan Türk Modelinin bir diğer dezavantajı da İslam ülkelerinin çoğunda bulunan mevcut yönetim biçimiyle ilgili olmasıdır. İslam ülkelerinin önemli bir kısmında bir tek kişi, aile veya küçük bir grup yönetiminde bulunmaktadır. Bunlar seküler ve demokratik tarzda siyasi yapılanma önerilerini kendi varlıklarına yönelik tehdit olarak algılamakta, demokrasi ve değişim taleplerine uzak durmaktaydılar. Kısaca Türkiye gibi çok partili bir demokratik yapıya geçiş yapmalarını, kendileri açısından sorunlu bulmaktaydılar. Bu yüzden Türk Modelini kabul etme noktasında çok istekli görünmemekteydiler. Yine de Ortadoğu sorununun çözümü olarak Türkiye'nin demokratikleşmeye yönelik attığı adımlar doğrultusunda Türk tarzını Müslüman devletlere ihraç etmenin yolları aranmaya başlandı. Bu konudaki en önemli gelişmeler ise, 2002'de iktidara gelen Ak Parti döneminde olmuştu.

AK Parti Dönemi'nde Türk Modeli Tartışmaları

AK Parti çoğunlukla İslamcı bir iktidar olarak Batı'da tanımlanmaktadır. Günümüzde çoğu Müslüman ülkede model uygulama olarak görülen/gösterilen AK Parti ise kendisini İslamcı olarak tanımlamamaktadır. Ancak İslam ile ilişkisi kendini seküler/laikçi olarak niteleyen partiler gibi de değildir. Dolayısıyla AK Parti dönemi uygulamalarının ne olduğunun belirginleştirilmesi için Müslüman, İslami ve İslamcı terimlerinin açıklamasına ihtiyaç bulunmaktadır. Çünkü İslam'la ilişkili toplumsal ve siyasi hareketleri ele alan çalışmalarda kimi zaman bu kavramlar birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılabilir. Oysa bunlar farklı gerçeklik alanlarına tekabül eden kavramlardır. Haliyle bu üç kavramın analizi AK Parti dönemi Türk Modeli'nin tanımlanması yönünde işlevsel olacaktır.

İslam sözcüğü; analitik bir kavram olarak Müslüman toplumlardaki sosyopolitik hareketleri izah etmede yeterli olmamaktadır. Müslüman sözcüğü ise, İslam dinini yaşayan ve ona bağlı olan bireyleri nitelemektedir. Dolayısıyla Müslüman kavramı; ne bir dindarlık ve bir ideolojik yönelim sergilemekte, ne de İslam'la ilişkili siyasi bir angajmanın ifadesi olmaktadır. Kişiler Müslüman olduğundan, Müslümanların gerçekleştirdiği hareketler ya da benimsedikleri siyasi davalar, mutlaka dinî kimlikleriyle bağlantılı olarak değerlendirilmemektedir (Bayraktar ve Durgun, 2011: 37). Bundan ötürü Müslüman siyasetler terimi de çok fazla bir şey ifade etmemektedir. Çünkü terim; dinî ve kültürel aidiyet ile siyasi angajman arasındaki büyük mesafeyi göz ardı etmektedir. Bu noktada İslamcılık kavramı daha elverişli olup, din ve kültür kodu olarak benimsenen İslam'la, onun siyasete uyarlanmasını ayırt etmemize imkân veren bir açılım getirmektedir. Nitekim toplumsal alandaki sosyopolitik hareketler, İslam'ın belli bir yorumunun etkinliğini artırarak yeniden İslamileştirme sürecinin önünü açtıkları

ölçüde, İslamcı olarak nitelendirilebilmektedirler. İslamcı nitelendirmesinin İslam'a gönderme yapan tüm siyasi faaliyetleri tanımlamak için kullanılması sosyolojik olarak anlamlı olmaktadır. Çünkü analiz birimi olarak İslam'ı değil, aktörlerin İslam'la kurduğu ilişkiyi ön plana çıkarmaktadır. Bu bakımdan farklı İslamcı siyasetler söz konusu olabilmektedir. Bu siyasetlerin her biri çatışma ve değişim faaliyetlerini meşrulaştırmak için İslami simgelere, sembollere ve geleneklere göndermeler yapmaktadırlar. Kendi hayatları için bir anlamlandırma çerçevesi olarak benimsedikleri "İslami hayat" biçimini; toplumsal sorunlara, adaletsizliklere ve baskılara çözüm getiren bir ütopya olarak dile getirmektedirler. Her ne kadar "İslami ütopya" tasarımı, kişiden kişiye, İslamcı bir gruptan ötekine değişse de İslam adına ve onun aracılığıyla kurulan siyasi ve sosyal girişimler, aktörlerin İslamcı olarak tanımlanmasında yeterli olmaktadır. Bu yüzden İslamcı terimi, kişilere etki etme ve toplumsal düzeni İslami ahlaka uygun bir biçimde değiştirme arayışından dolayı, bilinçli bir teşebbüse gönderme yapması yönünden önemlidir (Yankaya, 2014: 25). Çünkü burada bir kolektif bilincin yaratılması ve temsil edilmesinin yanı sıra, İslam'la ilişkili birtakım çıkarlar etrafında kümelenerek sosyal değişimi gerçekleştirmek isteği söz konusudur. İslami terim ise, aktörlerin kendilerini toplumsal alanda konumlandırma süreçlerinde İslam'ın sembollerinin bir sosyal ve ahlak unsuru olarak ortaya koyulma durumunu tanımlamaktadır. İslami aktörler, İslamcı aktörlerden farklı olarak toplumsal düzeni İslamlaştırma amacı gütmemektedirler. Onlar demokratik siyasal düzen kapsamında ortaya çıkan imkanlardan yararlanmaya çalışırlar; yani ideolojik değil, pragmatisttirler (Kubicek, 2013: 71).

Kavramsal açıklamalardan sonra genel olarak Türkiye'de din ve siyaset ilişkisine baktığımızda bunu üç aşama içerisinde kategorize etmemiz mümkündür. İlk aşama; pozitivist mantık çerçevesinde laiklik uygulaması doğrultusunda 1924'ten 1970'lere kadar, genel olarak dinin özel alana hapsedildiği ve vicdan işi olarak görüldüğü dönemdir. 1946'da çok partili hayata geçiş ve 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti, marjinalleştirilmiş ya da marjinalleştirilmeye çalışılan toplumsal güçleri demokratik siyasetin içine katmaya başlamıştı. Diğer bir ifadeyle, çok partili demokratik siyasal sistem açılımla, devlet ile muhalif toplumsal güçler arasında köprüler kurularak, İslami muhalefet çoğunlukla siyasetin kurumsal çerçevesi içinde tutularak, Türkiye'de İslami aktörler devlet ile yeni buluşma noktaları oluşturmuş ve seçkinler ile halk arasındaki uçurumlar da daralmış oldu (Turam, 2011: 55). Bu durumdan ötürü, diğer Müslüman ülkelerden daha önce demokratik siyaset uygulamasına geçen Türkiye'deki İslami grupların siyaset ile ilişkileri farklı olmuştur. Nitekim Türkiye'deki İslami muhalefet çok partili siyasal yaşamın imkanlarını fark etmesiyle genel olarak iktidar arayışlarında, demokratik siyaseti devrimci siyasetlerin önüne geçirmiş ve bu bakışı günümüze kadar da yaygın bir bakış olarak öne çıkarmış oldular. Bununla beraber Türkiye'de yine de bazı küçük marjinal İslami gruplar ya da cemaatler de devrimci siyasetlerle iktidarı ele geçirmek arayışından da geri kalmamışlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere başka ülkelerdeki *İslamcılar*ın büyük çoğunluğundan farklı olarak Türkiye'deki yeni *İslami aktörler*, otoriter Cumhuriyetçi anlayıştan liberal demokrasiye geçişin ön saflarında yer almışlardır. Türk İslami aktörler, Cumhuriyet'in hoşgörüsüz hallerinden duydukları rahatsızlığı dile getirme yolları aramaya başladıkça, proaktif olarak Cumhuriyeti yeniden sorgulamışlar, bu sorgulamayla birlikte laik Türkiye Cumhuriyeti'ne eklemelenmeleri hızlandığı gibi, demokratikleşme şartlarını müzakere eden taraflardan biri haline gelmişlerdi (Bayraktar ve Durgun, 2011: 77). Diğer bir ifadeyle, İslami aktörlerin odaklandıkları nokta, geçmişte İslam'ı baskılayıp marjinalleştiren Türk devletinin despot yönünün azaltılması olmuştur. İkinci aşama, İslami karşı-seçkinlerin kolektif ve ideolojik mobilizasyonu, İslam'ın demokratik anlamda siyasallaşmasına denk gelen dönemdir. Nitekim Türkiye'de İslami diye bilinen muhalefet 1970'lerden itibaren rekabetçi seçim sistemine dahil olmuşlardı. İslami ve laik aktörler arasında müzakere ve iş birliği kurulması, 1980'lere dek, neredeyse imkânsız durumda kalmışken, 1980'den itibaren devam eden üçüncü aşamada ise, Türk Devleti ile İslam arasındaki etkileşimler, 20. yüzyılın son çeyreğinde ve 21. yüzyılda hız kazanmaya ve siyasal kültürün her alanına da nüfuz etmeye başlamıştı. Laikliğin karakteristik özelliği olan İslam ve Cumhuriyet arasındaki düşmanca ayrılıklar, bu zamandan sonra eleştiri ve sorguya daha ciddi bir şekilde tabi tutularak, İslami aktörler ve devlet, müzakere eden, hatta iş birliği yapan ortaklar haline gelmişlerdi (Turam, 2011: 25). Bu durum, aynı zamanda İslam'ın dogmatik, ideolojik yorumlarından ve devlet denetiminden kurtulmaya başladığı, kendine has ve değişken yeni İslami burjuvazinin oluştuğu da dönemdi (Yankaya, 2014: 253). Nitekim 1980 sonrasında, değişen siyasi iklimin de etkisiyle, giderek kuvvetlenen İslami burjuvazinin ekonomik yaşamının tüm yönlerini, artık İslami tercihler belirlememektedir. Burada din olarak İslam ile ilişkisini aktörlerin kendisi karar vermektedir. Artık yeni

dönemde din topyekûn hayata müdahil olmamaktadır. İslam'ın giderek küreselleşme ve kapitalizmle eklemlenmesiyle ortaya çıkan İslami seçicilikler, aktörlerin İslam'la ilişkisine göre parçalı bir şekilde gelişmekte ve çoğulcu bir yaklaşım sergilediklerini görüyoruz. Yani yeni durumla din olarak İslam, aktörün eylemlerine bütüncül olarak etki etmezken, ancak söyleminde ortaya çıkabilmekte, hatta aktörün tutumlarını yönlendirirken söylemde ortaya konmayabilmekte ya da bazı alanlardaki faaliyetleri yönlendirebilirken, diğer alanlarda izine dahi rastlanmayabilmektedir. Kimi zamanda kişinin benlik tanımına şekil verirken, toplumla ilişkilerinde kendini göstermeyebilmektedir. Sonuç olarak İslam'la olan ilişkisini hangi alanda ve ne oranda olacağına karar veren bireyin kendisi olmaktadır (Yankaya, 2014: 254). Böylece toplulukçu bakıştan, bireyin öne çıkarıldığı bireyci bakışa geçiş yapılarak, grup ya da cemaatçi normların tahakküm zincirleri kırılmaya başlandı. Bu şekilde meydana gelen gelişmelerle, İslam'la ilişkilenede bireyselleşmenin artışı; kişinin düşünce dünyasına, mantığına ve sorgulamalarına da yansımış, bu da sekülerleşmenin ta kendisi olmuştur. Zira gelinen nokta ki İslami yönelim, kendini Tanrı'ya adanarak kendinden ve bu dünyadan vazgeçmeyi vazetmemekte, tam tersine dünyevileşmektedir (Aykaç ve Durgun, 2021: 10).

Yeni aşamada artık İslami seçicilikler, özel yaşamla kamusal yaşamın kesişme noktasında üretildikleri için bu iki alanın sürekli bir dönüşüm içinde hareket ettiklerini göstermektedirler. Bu şekilde İslami dindarlıkla, değişen küresel piyasa toplumunun kurallarının buluşma noktaları arasındaki düzenlemeler, bireyin düşünselliğine tabi olarak her an yeniden düzenlenebilmektedir. Nitekim günümüzdeki İslami aktörler öznelliklerini ister bireysel ister kolektif olsun İslami seçicilikler aracılığıyla ortaya rahatça koyabilmektedirler. Elbette bu durum, siyasal İslamcı bir düzende olmamaktadır. Bu durum bireysel ve kolektif tercihlerin kamusal alanda ifade edilmesine imkân veren demokratik ve liberal düzende olmaktadır (Yankaya, 2014: 257). Diğer bir ifadeyle, İslam'ın yakın zamandaki dirilişi ya da kamusal alana girişi, bu zamana kadar laik rejimin ona tahsis ettiği özel alandan çıkışıyla mümkün olmuş, bu da sivil toplum ve demokrasinin gelişimiyle gerçekleşmişti. Bu şekilde Türkiye'de İslami eylemcilik çok çeşitlilik göstermiş ve kamusal alanı genişletmiş ve kuvvetlendirmişti (Turam, 2011: 30). Oysa bu döneme kadar Türkiye'de çok yüksek olmasa da tüm Müslüman dünyasında İslami grup ve hareketler devrimci araçlarla iktidarı elde etmek arayışında olmuşlardı. Dolayısıyla, Türkiye'de İslam; Türk demokrasisini ve siyaset alanını İslamlaştırmak için kamusal alana girmemektedir. Yani İslami aktörler yönetim biçimini İslamlaştırmaktense, din hürriyetlerini müzakere edip inanç temelli yaşam tarzlarını meşrulaştırmaya ya da genişletmeye önem vermişlerdi (Aykaç ve Durgun, 2021: 11). Çünkü geldiğimiz nokta da din ile olan ilişkilerde, ideolojik, cemaatçi bakışa göre daha serbest ilişkiler söz konusu olup, bu da din ile olan ilişkilerde daha rahat ve çatışmacı olmayan, uzlaşmacı bir ortam sağlamaktadır. Bu durumun oluşumunda konjonktürün önemli etkisi bulunmaktadır. Nitekim Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, önceki çatışma alanları yerini yeni çatışma alanlarına bırakmıştı. Önceki dönemlerdeki ideolojik gerilimler eski gücünü kaybederek, yeni dönemde öne çıkan daha çok İslam ve Batı çatışması olmuştu. Türkiye ise bu zamana kadar sahip olduğu demokrasisi, modernleşme uygulaması ile İslami prensiplerin arasındaki çelişkileri belli bir ölçüde de olsa senteze ulaştırmıştı. Nisbi sentezleme başarısından dolayı, Türkiye üzerine yapılan tartışmalar ya da model olarak sunulmasında öne çıkarılmaya çalışılan özellikler, dönem dönem farklılıklar göstermişti. Nitekim 1980 ve 1990'lardaki Türk Modeli tartışmaları dolaşıma girdiğinde; anti-Sovyet yöneliminden dolayı, ekonomik liberalizm ve çok partililik temaları daha fazla ön plandayken, Afganistan'da yükselen Taliban hareketi ve İran'ın tek rakip olarak kalması, 2000'li yıllardaki Türk modeli kavramının laik tonunun öne çıkmasına neden olmuştu.

Genelde Türk Devletinin cumhuriyet tarihi boyunca siyasal alanda dinî kökenli hareketlere karşı sempati beslemediği bilinen bir gerçekliktir. Bu durum devletin çeşitli tarihlerdeki uygulamalarıyla da görülebilmektedir. AK Parti'nin iktidara gelmesinden önce de Türk siyasal alanında benzer gelişmeler yaşanmıştı. 1997 yılında, postmodern darbe olarak bilinen darbe ile AK Parti kurucularının büyük ölçüde içinden geldiği Refah Partisi ve 2001'de Fazilet Partisi mahkeme kararlarıyla yasaklanmıştı. Ancak bu yasaklamalar dinî yönü öne çıkan partilerin İslam ile ilişkin siyaset yapma biçimlerinde değişimlere yol açtıkları da bir gerçektir. Nitekim bu yasaklamaların sonucunda Refah Partisi'nin İslamcı söylemi, mirasçısı olan partilerde terk edilmiş ve bunun yerine "ılımlı ve dinî içerikli olmayan", siyasal sistemle daha uyumlu pragmatik bir söylem hâkim olmuştur. Meydana gelen bu gelişmelerle Türkiye 2000'li yıllarda iki büyük dönüşüm geçirmiş oldu. Bunlardan biri; Türkiye'deki koyu laikçiliğin daha müsamahakâr sekülerlik alternatifleri geliştirmiş olması, diğeri de İslami toplumsal güçlerin

marjinal ve kültür karşıtı konumlarını terk ederek daha orta yolcu ve iş birliğine daha açık bir anlayışı benimsemiş olmalarıydı. Yeni durumla, artık bir İslami devlet değil, ahlaklı, faziletli ve inançlı bir toplum özlemi duyulmaktaydı. 2002 yılında Türkiye’de iktidara İslam yanlısı olarak tanımlanan Adalet ve Kalkınma Partisi-AK Parti gelmişti. Bu partinin siyasal hayatta yer alışı kolay olmamıştı. Zira parti daha kuruluş aşamasından itibaren İslamcı bir parti nitelenmesine maruz kalmıştı. Siyasal söylemlerinde yer almamasına rağmen, Türkiye’nin mevcut laiklik anlayışına meydan okuyan ve dinî düzen tesis etmeyi amaçlayan bir parti olarak görülmüştü. Ancak AK Parti sanılanın aksine hem kendisi hem de geldiği gelenek açısından siyasal alanda daha büyük rol talep eden İslami kimliği harekete geçirmenin aracı olmuştur. Ak Parti’nin kurucu kadrosu “Millî Görüş gömleğini çıkardıklarını” ifade etseler de o geleneğin mirası üzerinden gelen insanların kurdukları parti olmalarından ötürü, siyasal sistem açısından güven sorunları vardı. Bununla beraber zorluklara siyasal çözüm üretme noktasında bağlı oldukları gelenekten farklı bir strateji arayışları vardı. Nitekim partinin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan özcü ve devrimci bir bakış yerine, ABD modeline dayanan daha yumuşak ve müsamahakâr bir din-siyaset ya da laiklik anlayışını öne çıkarma arayışındaydı. Ancak bu yaklaşım, farklı değerlendirmelere yol açmıştı. Kimileri Erdoğan’ın bu yaklaşımını takiye olarak, kimileri de Türkiye’de İslamcılığın sonunu işaret ettiğini vurgulamıştı. Bununla beraber AK Parti’nin Millî Görüş geleneğinden farklılaşmanın ifadesi olarak öne çıkardığı “Müslüman Demokrat” ve “Muhafazakâr Demokrat” terimleri Türkiye bağlamında AK Parti’nin yalnızca geçici bir demokrasi uygulayıcısı değil, demokratik idealleri ve dünya görüşünü benimsemiş bir parti olduğu yönüne dikkat çekilerek, “liberallikle” nitelendirilmiştir.

AK Parti’nin uygulamaya geçirmeye çalıştığı siyaset anlayışıyla, yıllarca Türk Modeli Cumhuriyet’in ilk yıllarında olduğu üzere Kemalizm olarak ya da Batılışmacı modernist amaçlara varmak için devletçi, otoriter laik düzen olarak ele alınması anlayışını da değiştirmeye başladı. Otoriter yapıdan uzaklaşarak demokratik siyasal sistemi yerleştirmeye çalışan siyaset tarzıyla, Arap ve Müslüman coğrafyalara model olarak öne sürülmeye başlandı. AK Parti öncesi daha çok laikçi ve Kemalist güçlerin vesayetindeki siyaset, AK Parti dönemi ile etkinliği kaybolarak yukarıdan aşağıya doğru bir siyaset yapma biçiminden, aşağıdan yukarıya doğru siyaset biçimine geçiş yapmıştı. Ekonomideki gelişmeler, AB’ye açılan kapılar ve bir dizi anayasal iyileştirmeler, siyasal özgürlüklerin genişlemesine ve demokratik siyasetin güçlenmesine yol açtı. İslamcı diye bilinen bir partinin öncülüğünde yapılan bu değişimlerle, İslam ile demokrasinin birlikteliği noktasında Müslüman coğrafyalar da model olarak öne sürülmüş oldu (Kubicek, 2013: 69).

AK Parti’nin İslamcı olarak nitelenmesinin önüne geçmek ve sistem partisi olduğunu gösterebilmek için Avrupa’da çoğu ülke de mevcut olan Hıristiyan Demokrat partiler gibi bir parti ya da iktidar partisi olduğunu belirtmek için öne sürdüğü “Müslüman Demokrasi” kavramı, Batı dünyasının da başlangıçta kabul görmüştü. Bu tanımlamayla birlikte aslında AK Parti; seküler bir düzen içerisinde Avrupa’nın Hıristiyan Demokrat Partileri’nin Müslüman dünyasındaki bir versiyonu olduğunu gösterme arayışındaydı. Bu şekilde uzun yıllar İslamcılar ve laikçiler diye ayrılan ve de ülke içerisinde sorun teşkil eden gerilimlerden uzak durma gayreti söz konusuydu. Nitekim AK Parti Müslüman Demokrat kimliği ile alternatif bir düzen arayışında değil, mevcut düzen içerisinde siyaset yapma peşindeydi. Bu amaçla laiklik uygulamasına farklı bir yaklaşım getirmeye çalıştı. 2002 Kasım’ında Başbakan Erdoğan iktidara geldiğinde Türk Modeli kavramı dindar bir Müslüman siyasetçinin yönetimi altında seküler bir demokrasiye sahip olunabileceğinin göstergesi olarak sunulmuştu. AK Parti’nin seçim zaferi sonrası, George W. Bush yönetimi Türkiye’nin Müslüman Demokrat ya da İlimli İslam yönüne dikkat çekerek, AK Parti’nin siyaset yaklaşımına destek vermiş, AB’ye giriş konusunda Türkiye’ye yardımcı olmaya çalışmışlardı. Batı’nın Türkiye’ye bu dönemdeki destekleri, seküler bir demokrasi içerisinde başarılı İslami bir yönetim modeli sergilemesi ve onun İslam coğrafyası konusunda işe yarar bir örnek olarak görülmesindendi. Nitekim eski büyükelçi ve siyasi işler sekreteri Marc Grossman’da ABD’nin Türkiye ile ilgili vizyonunu; demokratik, seküler ve İslami olarak tanımlaması, bu durumun işaretiydi. Benzer ifadeler başka yetkililer tarafından da paylaşılmıştı. Aralık 2002’de Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz, Uluslararası Stratejik Çalışmaları Enstitüsü’nde -IISS yaptığı konuşmada; Modern Türkiye’yi demokratik sistemle uyumlu bir İslam anlayışına sahip ülke olarak tanımlamıştı. Wolfowitz 2002’de iş başına gelen AK Parti hükümetini dindar bir liderin yönetiminde İslam ile uyumlu demokratik bir yapıya sahip olmasının merkezî rol oynayacağı yaklaşımı içerisindeydi (Friedman, 2015: 3). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere ABD’nin Türk Modeli vizyonu yeniden biçimlenmişti. Ancak yeni versiyon Türk Modeli; 1990’lardakinden daha az Türkçülük içermekte olup, seküler demokratik

bir düzen içerisinde İslami değerlere saygılı, sosyal devlet siyasetine meyyal ve piyasa ekonomisi özelliklerine haiz bir tasarımı olarak öne çıkarılmıştı (Shlykov, 2018: 131).

Ancak Batı dünyasında Erdoğan'ın takip ettiği "Müslüman demokrat" siyasetine övgüler yapılması ve Türkiye'deki demokrasi uygulamasına Müslüman yaftası yapıştırılması, ülke içerisinde rahatsızlıklara da sebebiyet verebilmekteydi. Ağırlıklı olarak dindar bir topluma sahip Amerika Birleşik Devletleri Hıristiyan bir demokrasi olarak nitelendirilmezken, Türkiye'nin bu şekilde nitelenmesi, iç siyasette tartışmalara neden olmaktadır. Üst düzey devlet erkanı, Türk Modeli kavramının kullanımından sakınmaya ve rejim ihraç eden bir ülke görünümünü vermemeye çalışır bir tutum içerisinde bulduklarından, Türkiye'nin Müslüman bir demokrasi olarak tanımlanmasından rahatsızlık duyuyorlardı. Diğer bir ifadeyle, dışarıdan İslam ve demokrasi konusunda başarılı görülen ve bu amaçla öne sürülen Türk Modeli'nin bir siyasal araç olarak öne sürülmesinde tereddütler vardı. Çünkü devletin zirvesinin bu konudaki kafaları karıştıktı. Erdoğan da bunun böyle algılanması taraftarı değildi. 2004 yılında ABD ziyaretinde, İslam'ın ılımlı ve ılımlı olmayacak şekilde nitelenmesini doğru bulmadığını söylüyordu. Aslında bu ifade ile siyaseten meşrulaştırma aracı olarak kullandığı Müslüman Demokrat kavramını ya da İslam ve demokrasi uyumlaştırma veya sentezleme söylemlerini de bir anlamda sonlandırmış oluyordu (Shlykov, 2018: 131). Bu biraz da zorunluluktan kaynaklanan bir durumdu. Çünkü dönemin siyasi konjonktürü buna uygun değildi. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, "Türkiye ne İslam Cumhuriyetidir ne de ılımlı İslam'dır" diyerek konu ile ilgili rahatsızlığını en üst düzeyde ifade etmişti (Shlykov, 2018: 130).

Türk Modeli tartışmalarının tekrar alevlenmesi 2000'li yılların sonu, yani 2010'lı yılların başında olmuştur. Özellikle Ortadoğu'da kitle hareketlerinin boy göstermesi, Batı'da ve Arap Dünyası'nda Türk Modelini tekrar gündeme taşımıştı. Onlara göre Türkiye'nin siyasal sistemi Müslüman ülkeler için büyük bir potansiyel taşıymaktaydı. Zira Müslüman ülkeler çoğunlukla; krallık, Tek Parti Diktatoryası, askerî diktatörlük ya da otoriter dinî figürler tarafından yönetilmekte ve muhalif dinî hareketler de sık sık radikalizmle irtibatlandırılarak bastırılmaktadır. Bundan dolayı, bu tarz ülkelerin siyasal istikrarı için Türkiye tekrar model olarak öne çıkarılmıştı (Kubicek, 2013: 70). Bilhassa bu durum Arap Baharı döneminde daha da artmıştı. Bu durum dışarıda olduğu kadar Türkiye içerisinde de dillendirilmişti. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin çağdaş kültürel kimliği, demokratik seküler yapısı ile bir model teşkil edebileceğini ifade etmişlerdi. Benzer durum Müslüman ülkeler için de geçerliydi. Mısır'ın eski Silahlı Kuvvetler Yüksek Konsey Başkanı Muhammet Huseyin Tantawi, 2011 Şubat'ında, Türkiye örneği ülkesi için esin kaynağı olduğunu beyan etmişti. Tunus'da Al-Nahda(Gannuşi) ve Libya'da 2011-2012 yıllarında Geçici Konsey Başkanı olan Mustafa Abdul Celil'de demokratik siyaset ve kalkınma için Türkiye örneğinin hem kendileri ve hem de bölge ülkeleri için model olabileceğini belirtmişlerdi. Daha önce de vurgulandığı üzere Batılı ülkelerde de benzer beyanlar söz konusuydu. George W. Bush, Barack Obama ve NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen otoriter yapıdan demokratik bir yapıya geçiş yapmak için Müslüman ülkelere Türkiye'yi model ülke olarak öne sürmüşlerdi. 2011 yılında dönemin ABD Dış İşleri Bakanı Hillary Clinton Orta Doğu ve Kuzey Afrika halklarına Türkiye tecrübesini salık vererek, CNN Türk'e verdiği röportaj da Türkiye'deki demokrasiyi model olarak göstermişti (Shlykov, 2018: 132; Kubicek, 2013: 67; Friedman, 2015: 5). Bütün bu gelişmeler karşısında Türk Modeli kavramı; 2010'lu yıllarda, 1990'lar ve 2000'lerin başlarına göre daha cazip gelmekteydi. Hatta birçok Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri Erdoğan'ın "adalet ve kalkınma" kavramlarını kendi ülkelerindeki siyasi oluşumlara (Libya ve Tunus'ta; Adalet ve Kalkınma Partileri, Mısır'da Hürriyet ve Adalet Partisi, Suriye'de Adalet ve Kalkınma Hareketi vs.) vermişlerdi (Friedman, 2015: 4; Shlykov, 2018: 134).

Ülke dışından AK Parti dönemi Türkiye uygulamasına gelen övgü ve desteklerle, AK Parti iktidarının takip ettiği siyaset konusunda bir özgüven oluşmuştu. Nitekim Erdoğan'ın 2011 Mısır ve Tunus ziyaretinde; "Devlet sekülerdir, ama vatandaşlar dindarlıklarını muhafaza edebilirler. Bir Müslüman seküler bir devleti başarıyla yönetebilir. Türkiye'de mevcut olan bu durumu sizler de ülkelerinizde yapabilirsiniz" sözleri büyük yankı uyandırmış ve İslamcı çevreler tarafında eleştiri konusu yapılmıştı. Bu ifadeler, aynı zamanda Erdoğan'ın siyasetinin İslamcılık siyaseti olmadığını da bir ifadesi oluyordu (Shlykov, 2018: 134). Nitekim 20 yılı aşkın iktidarda bulunan AK Parti'nin icraatındaki referanslar İslam değil, daha iyi yönetim ve istikrarlı ekonomik büyüme olmuştur. Dolayısıyla Müslüman ülkelerde İslamcı diye nitelenen birçok partinin aksine, Türkiye'de radikalizme

ödün verilmemiş, evrimci bir değişim anlayışı içerisinde, sosyal mühendisliğe yönelmeyerek, halka dayalı bir siyaset takip edilme gayreti ön plana çıkarılmıştır (Shlykov, 2018: 129; Kubicek, 2013: 71).

AK Parti'nin AB kriterleri doğrultusundaki demokratikleşme çabaları, onlara hem ülke içi siyasette meşru bir zemin hazırlamış hem de seleflerinin kaderini yaşamamalarını sağlamıştı. Elbette bu değişimi AK Parti'nin yola çıkarken sahiplendiği muhafazakâr demokrat yaklaşımı sağlamıştı. Nitekim AK Parti'nin siyasi söyleminde; demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlar, İslam'dan daha fazla öne çıkarılmıştı. Dinin kutsal ve ortak bir değer olduğu ifade edilerek, siyasal hesaplar adına kullanılmaması gerektiği, kullanılması durumunda ise toplumu böleceği anlayışı ön plana çıkarılmıştı. Yani AK Parti İslami kimliği demokratikleşme doğrultusunda yeniden tarif ederek, AB'ci demokratikleşme sürecinin toplumsal barışı ve bir arada yaşamı teminat altına alacağını savunmuş, bu amaçla; demokratikleşme çabalarına hız vermiş ve hukuk devletinin tesisi gibi politikaları parti programına almıştı (Yankaya, 2014: 127). Bu durum onu seleflerinden ve çağdaşlarından farklı kılmaktaydı. Bu şekilde AK Parti iktidara geldiğinden beri güçlü ideolojik yükümlülükler altına girmekten ve ihtilafa düşmekten kaçınmış ve konumunu diğer siyasi liderlerin beklentilerine uyumlandırmaya çalışmış oldu. Bu özelliğiyle AK Parti Batı'da, özellikle de ABD'de, ılımlı ve demokrasi yanlısı olarak kabul görmüştü. Arkasına aldığı uluslararası siyasal destekle AK Parti iktidarının ilk yıllarında ekonomiye de istikrar kazandırılmış ve süratle demokratik reform yasaları çıkarılmıştı (Turam, 2011: 21). Nitekim bu doğrultuda ilk zamanlarında Türkiye'de demokrasinin pekiştirilmesinde ve Türkiye'nin AB'ye entegre olmasında önemli adımlar atılmış, bu anlamda modernite ile İslami kimliği uzlaştırma çabaları ön planda tutulmuştu. İslami rengine rağmen Türk Devletinin laik karakterinin kökünü kazıyacak ve demokratik kurumlara meydan okuyacak radikal, sistem karşıtı hareketlere taviz verilmemeye dikkat edilmişti (Kalyvas, 2013: 200). Nitekim AB kaynaklı reform paketlerinin birinde ordunun siyasete müdahil olmasında aracı kurum olan ve de Türk demokrasisinin üzerinde 1960 Darbesi sonrası gölge gibi duran Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısı ve işlevi, Kopenhag siyasi kriterlerine uyum adı altında değiştirilmiştir (Lagendijk, 2013: 189). Bütün bunlar AK Parti iktidarının daha önceki seleflerinden farklı bir siyasi strateji izlemesinden kaynaklanmaktaydı. Özcü ve dogmatik bir tavır yerine, diğer toplumsal kesimlerin, siyasi liderlerin de beklentilerine uyum gösterecek bir etkileşim politikası takip etmesi, AK Parti ile öncekileri arasındaki en büyük farktı. İslam ile devlet arasında AK Parti iktidarları arasında ortaya çıkan uyum; laik ve İslami aktörleri birbirlerine yakınlaştırmıştı. Diğer bir ifadeyle, milliyetçilik ve ortak uluslararası gayeler, İslami ve laik aktörler arasındaki diyalogu ve güven ilişkilerini takviye etmişti (Turam, 2011: 178).

Dindar ve muhafazakâr olarak bilinen AK Parti seçmenlerinin büyük bir bölümü de laikçi düzenin Türk toplumu üzerindeki tahakkümünün, daha fazla demokrasi ve daha az vesayet ile giderilebileceğine inandıklarından, AK Parti'nin demokratikleşme yönündeki çalışmalarına destek vermişlerdir. Bunun içindir ki birçok analist AK Parti'nin "post İslamcı" bir parti örneği sergilediğine inanmaktadır. Burada din, bir ilham kaynağı olarak dünyadaki birçok Hıristiyan Demokrat Parti'de olduğu gibi AK Parti'de de aynı şekilde önemli kabul edilmekle birlikte, günlük siyasette tanımlayıcı ya da yol gösterici bir özellik olarak görülmemiştir (Lagendijk, 2013: 183). Zaten AK Parti liderleri de İslam teorisyenleri değildirler. İdeoloji onları çoğunlukla ilgilendirmemektedir. Onlar daha çok günlük yaşayan İslam'ı düzenlemekle ilgilenmişlerdir. Bu da devletin İslami bir gündem empoze etmesiyle ilgili bir konu değildir (Cizre, 2013: 130). Nitekim AK Parti'nin 20 yılı aşkın seçim başarısı, Türkiye'de İslamcılığın artışına neden olmamıştır.

Bugün çoğu Ortadoğu ülkeleri İslami aktörlerle otoriter devletlerarasındaki iletişim ve etkileşimin zayıflığı ya da yokluğunun ceremesini çekmektedir. Oysa yerel katılımının gayet canlı olmasına ve itirazların dile getirilebilmesine rağmen, çoğu Müslüman ülkelerde devletlerle toplumları birbirine bağlayan dikey kanallar tarihsel olarak kopuk bulunmaktadır. Bölgedeki devletlerin büyük bölümü İslami ve sair güçlerle kurumsal etkileşim kanallarını yok etmekle kalmamış, alternatif müzakere yollarının da önünü kesmişlerdir. Otoriter idarenin gölgesinde İslami aktörler ya susturulmuşlar ya da ellerinde duyarsız idarecilere seslerini duyurabilmenin tek çaresi olarak isyana maruz bırakılmışlardır. Böyle bir iktidar ortamı içerisinde çatışmacı toplumsal aktörlere de değişimin potansiyel güçleri gözünü bakılmasına yol açmış, hatta toplumsal ve siyasi dönüşüm konusunda, genellikle radikallerin ve devrimcilerin sert siyasi idareyle giriştikleri başarısız mücadelelerden medet umulmuştur. Böylesi

bakışın olumsuz sonucuysa, çatışmacı olmayan toplumsal aktörlerin ihmal edilmesi olmuştur (Turam, 2011: 188).

Gelinen nokta itibariyle baktığımızda moderniteyi anlamada Batı'nın kullandığı ve kutsal olanla dünyevi olanı birbirinden ayıran siyasi lügat artık geçerliliğini çoktan kaybetmiştir. Nitekim modernleşme yaklaşımındaki klasik dinin geçmiş zamanın kalıntısı olduğu görüşünden artık kurtulmamız gerekmektedir. Çünkü din, bireysel ve toplumsal eylemleri biçimlendiren bir unsur olarak varlığını devam ettirmektedir. Her inançta olduğu gibi İslam dini de modern yaşamın karmaşasıyla ve istikrarsızlığıyla iç içe geçerek ve modern İslami aktörler aracılığıyla kamusal alanı biçimlendirmeye devam etmektedir. Zaten Türkiye'de modernleşmenin ve İslami burjuvazinin oluşumu dine rağmen gerçekleşmediğini, tersine dinin yorumlanmasıyla ve deneyimlenmesiyle ya da dindarlığın ortaya konuş biçimlerinin dönüşmesiyle gerçekleşmiştir. Özellikle İslami burjuvazi günümüzde İslam'ın kamusal yüzlerinden biri olarak güçlü bir şekilde ortaya çıkışı, aynı zamanda dinle ilişkilene biçiminin hikayesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelinen durum itibariyle, İslami ılımlılık ve demokratik kurumları derinleştirme kombinasyonu, yeni bir Türk Modeli'ne yapılan referansları güçlendirdiği gibi, onu özgül bir Müslümanlık düşüncesi olarak öne çıkarmıştır. Bu düşünceye göre, İslam evrensel bir kitabı olan evrensel bir dindir. Müslüman aleminde görülen sapmalar ise, yaşam tarzları ve kültürel farklılıklardan ileri gelmektedir. Bu durumda Türkiye'nin sunduğu din siyaset ilişkileri biçimi; İslamcılığın sonunu ve seküler Müslüman aktörlerin sahneye çıkışının ilanı olmaktadır (Turam, 2011: 186).

Bugün Türk Modeli'nin Batı dünyası tarafından 2010'lu yıllarda olduğu gibi öne sürülmemesi veya önerilmemesindeki esas sorun, 2011'li yıllarda başlayan ve de bilhassa 15 Temmuz Darbe Teşebbüsü sonrası daha da artan Türkiye'nin Batıya mesafeli olan siyasi tutumudur. Her ne kadar diplomatik ilişkilerde Batılı ülkelerle olan mesafeli davranış mevcut olsa da siyasal yapılanma bakımından değişen bir durum söz konusu değildir. Çünkü Erdoğan hükümeti için Türkiye'nin erişmesi gereken esas seviye Avrupa'nın düzeyidir.

AK Parti ilk yıllarında Avrupa rüyası altında kazandığı seçimlerde; İslam ile demokrasinin uyumlu birlikteliği, sivil halkların genişliği, ekonomik büyüme gibi özellikler üzerine öne çıkardığı model; daha sonraki dönemlerde Türkiye'nin Afrika ve Avrasya ekseninde merkezî bir devlet olacak Yeni Türkiye vizyonu ile, yani geçmiş emperyal nostalji ile yer değiştirmişti. Bundan dolayı, Batı'da ve Rusya'da Türk Modeli tartışmaları yerini yeni Osmanlıcılık (Neo-Ottomanizm) ya da Pantürkizm rüyası gibi tartışmalara bırakmıştır (Shylkov, 2018: 137).

Sonuç

Genelde "Türk Modeli" terimi ile Müslüman bir toplumda; laik bir siyasal yapı, serbest piyasa anlayışı, çok partili siyasal sistem ve Batı ile yakın ilişkiler içinde olmak ifade edilmiştir. Batı, özellikle ABD başta olmak üzere, genelde Türkiye tarzı modernleşme sürecini Türk Cumhuriyetleri ve Müslüman/Arap coğrafyalarla ilgili olarak desteklemiştir. Türk Dünyası açısından baktığımızda Türkiye, SSCB'nin ani çözümlüğüne hazırlıklı olmasa da Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasını bir imkân olarak karşılamış ve onları uluslararası arenada elini güçlendirecek doğal müttefikler olarak görmüştü. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bir ara Türkiye'nin öneminin azalması durumuna karşılık, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını kazanması, uluslararası camiaya Türkiye'nin stratejik pozisyonunun ne kadar önemli olduğunu gösterme imkânı sunmuş oldu. Yani SSCB'nin çözülüşü Türkiye'nin eline uluslararası alanda yeni fırsatlar sunmuştu. Bu fırsatlar Türkiye'yi model ülke konumuna getirmişti. Aslında hangi ülkenin model olabileceği konusu tartışılmamış değildi. Ancak konunun uzmanları Arap ülkelerinin hiçbirinin bir devlet modeli oluşturma konumuna sahip olmadığını dile getirerek, sadece iki ülkenin istisna teşkil ettiğini; bunlardan birinin Türkiye, diğerinin ise İran olduğunu ifade etmişlerdi. Ancak İran'ın sahip olduğu siyasal anlayış sorunlu bulunmuştu. Bunun yanında İran'ın mezhebî anlamda Şii olması ve Şiiilerin de dünyada toplam Müslüman nüfusun çoğunluğunu oluşturmaması gerekçesiyle, Türk Modeli daha önem kazanmıştı. Bu durum Batı'nın da işine gelmekteydi. Çünkü bu ülkeler Batı karşıtı İran yerine, Batı ile yakın ilişki ve müttefiklik içinde olan Türkiye'yi daha uygun bulmuşlardı. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri de Türk Modeline daha sıcak yaklaşmışlardı. Nitekim bu yakınlaşmalar sonuç vermiş ve bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri İran modelini reddetmişlerdi.

Bununla beraber siyasi olarak etnik ve dinî sorunları olan, ekonomik olarak da sıkıntıları olan Türkiye, oynamak istenilen rol model için çok hazır değildi, Batı'nın sermayesine, teknolojisine ve siyasi desteğine ihtiyacı vardı. Yetersizlik durumundan ötürü Türk Cumhuriyetlerinin Türk Modeline ilgileri zamanla azalmaya başladı. Uluslararası alanda Türk Cumhuriyetlerin giderek dünyayla ilişkilerini güçlendirmeleriyle Türkiye ile ilişkilerinde azalma olmuş ve Batı ile kendi ilişkilerini aracılar kurmuşlardı. Bu durum Batı açısından bir dış politika aracı olarak görülen Türk Modelinin işlevini tamamladığını ve artık ona ihtiyaç kalmadığı anlamına geliyordu. Diğer bir ifadeyle, Batı; Rusya'nın yakın çevre politikasını ve İran'ın bölgedeki tesirinin boyutlarını fark ettikten sonra, Türk Modeline desteğini sona erdirmişti. Türkiye'de bu ülkelere model olma noktasında önemli desteğini kaybetmişti. Yine de model olma noktasında, belli ölçüde de olsa Türkiye'nin etkisinden söz edilebilir. Türk Cumhuriyetleri Türk Modelinin laik, pazar ekonomisi ve Batı ile yakın iş birliği yönlerini memnuniyetle karşılamalarına karşın, demokrasi ile ilgili kısımlarda çekincelere sahiptiler. Özellikle Türkmenistan ve Özbekistan zamana ihtiyaçları olduğunu ileri sürerek, demokratik reformlar konusunda isteksiz davranmışlardı. Bununla beraber kültürel ve politik sahada bazı kazanımlar da elde edilmiş, Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri Cumhurbaşkanları arasındaki zirveler yapılmıştı. Bu durum son yıllarda daha da ileriye taşınarak Türk Devletler Teşkilatı halini alacak boyuta taşınmıştır.

SSCB sonrası bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleri açısından bu gelişmeler olurken, sonraki yıllarda Türk Modelinin Türk olmayan İslam dünyası için de örnek olabileceği tartışmaları yaşanmıştır. Müslüman dünyada modern bir olgu olarak ortaya çıkan İslamcı hareketler, siyasi sistemleri dönüştürmekte başarısız olmuşlardı. Çünkü İslamcı hareketlerin birçoğu radikalleşerek, içinde buldukları ülkelerde despotik bir yapıya bürünmüşlerdi. Dolayısıyla birçok İslam ülkesinde değişim sesleri ve demokratikleşme talepleri uzun süre kesilmeden artmaya devam etmiştir. Batı açısından da İslam dünyasının kendi kültürel değerleri ve mevcut potansiyellerini kullanarak modern dünyaya katılması önemsendiğinden, onlara öncülük edecek somut bir modelin varlığı da kaçınılmaz görülüyordu. Haliyle Türkiye bu alanda da model bir ülke olarak öne çıkarılmıştır. Cumhuriyet'in başında devlet öncülüğünde Batılı seküler ilkeler doğrultusundaki modernleşme anlayışına dayalı olarak öne çıkarılan Türk Modeli, 21. yüzyılda daha çok sahip olduğu demokratik özellikleriyle tevarüs etmişti. Dolayısıyla genişleyen içeriğiyle, 21. yüzyıldaki Türk Modeli ile Müslüman coğrafyalara verilmek istenen asıl mesaj; devletlerin sistem karşıtı davranışları cezalandırıp ılımlılığı ödüllendireceği ve İslamcı radikal hareketlerin rekabetçi bir siyasi arenanın oyuncusu olarak sisteme dahil edileceği ve bu şekilde liberalleşme, demokratikleşme ve toplumsal entegrasyonun da sağlanmış olacağıdır.

Türk Modelinin devamlı dönüşümü ve tamamlanmamış karakteristik yapısı; onu bölge ülkeleri nezdinde cazip kılmakta, Türkiye'nin başarı ve başarısızlıklarından dersler çıkarmalarını sağlamaktadır. Nitekim uluslararası ve bölgesel düzeyde siyasi uygulayıcılar açısından Türkiye örnek olay olarak görülmeye devam etmektedir. 1990'lı yıllarda, Türk Cumhuriyetlere Türkçülük ile liberalizmin başarılı sentezlemesinin örneği olarak öne çıkarılan model anlayışı, 2000'li yıllarda ise radikal İslamcılığa alternatif ve İslam ile demokrasinin özgün bir uygulaması olarak sunulmuştu. 2010'lu yıllardan sonra ise, yükselen ekonomisi, demokratik değerlere dayalı siyasal sistemi, İslami değerleri koruyucu tavrı ve özellikle toplumsal seferberliğe dayalı başarılı bir modernleşme uygulamasıyla Orta Doğu ülkeleri açısından Türk Modeli bir deniz feneri görevi görmeye başlamıştır.

Kısaca Batı dünyasında Türk Modeli tartışmaları, başlangıçta Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Batı endeksli siyasetlerine uygun hareket ettiği zaman öne çıkarılan ve yaygınlaştırılmasına destek verilen bir söylem olarak karşımıza çıkmıştır. Batı endeksli politika söz konusu olmadığı zaman ise Türkiye Devleti Türk dünyası açısından Turancı, Müslüman coğrafyalar içinde Neo-Osmanlıcı ya da Pan-İslamist emeller taşımakla, yani yayılcı politika takip etmekle itham edilmiştir. Ancak son yıllarda AK Parti'nin iktidara gelmesiyle hem Türk hem de Türk olmayan Müslüman coğrafyalarda; sahip olduğu demokrasi, kalkınma anlayışıyla daha öncesinde olmayan ya da Batı desteğini arkasına almayan, kendiliğinden farklı bir model olma durumu söz konusudur. Uluslararası desteği olamayan yeni durumun daha çok halklar nezdinde ilgisi bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'nin model olma noktasındaki cazibesinin hala güçlü olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Aykaç, B.; Durgun, Ş. (2021). "Islamism in Turkey from a Socio-Political Aspect: Post-Islamism Oriented Approaches". *Journal of Public Affairs*.
- Bal, İ. (2000). "Uluslararası Politikada Türk Modelinin Yükselişi ve Düşüşü". *Bilig*. 14.
- Bayraktar, G.; Durgun, Ş. (2011). *Islam And Politics*. Ankara: A Kitap.
- Cizre, Ü. (2013). "Yeni Bir Siyaset Tarzı: Türk Silahlı Kuvvetleri, Toplum ve AK Parti", *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*. Der., Ahmet T. Kuru- Alfred Stepan. Çev., Hande Tatoğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çiftçi, İ. (2006). Uluslararası İlişkilerde 'Öteki' Kavramı ve Avrupa Birliği ile İslam Konferansı Örgütü'nün 2002 İstanbul Buluşmasında 'Türk Modeli' Söylemi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Durmuş, M.; Yılmaz, H. (2012). "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri", *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*. Ed., Ayşegül Aydın Gün-Çiğdem Balım. Ankara: T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Friedman, D. (August 25, 2015). "The Turkish Model: The History of a Misleading Idea". *Center for American Progress*.
- Kahveci, H.; Kuşçu Bonnenfant, I. (2023) "Turkish Foreign Policy Towards Central Asia: An Unfolding of Regionalism and Soft Power". *All Azimuth*. 2 (2), 2023.
- Kalyvas, Stathis N. (2013). "Avrupalı Hıristiyan Demokrat Partiler Işığında "Türk Modeli"', *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*. Der., Ahmet T. Kuru- Alfred Stepan. Çev., Hande Tatoğlu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kazancıgil, A. (2006). "Anti-Emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm*. Ed., Tanıl Bora-Murat Gültekingil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kirman, M A. (2003). "Küresel Bir Model Olarak Türkiye ve Türk Müslümanlığının İmkânı". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2.
- Kubicek, P. (2013). "Debating The Merits Of The "Turkish Model" For Democratization İn The Middle East". *Alternatives Turkish Journal of International Relations*. 12 (3).
- Legendijk, J. (2013). "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılımı ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Rolü", *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*. Der., Ahmet T. Kuru- Alfred Stepan. Çev., Hande Tatoğlu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mango, A. (1993). "The Turkish Model". *Middle Eastern Studies*. 29 (4).
- Shlykov, P. V. (2018). "The "Turkish Model" in Historical Perspective From Integration With Europe To De-Westernization". *Russia in Global Affairs*. 16 (2).
- Turam, B. (2011). *Türkiye'de İslam ve Devlet -Demokrasi, Etkileşim, Dönüşüm*. Çev., Pelin Tünaydın, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yankaya, D. (2014). *Yeni İslami Burjuvazi-Türk Modeli*. Çev., Melike Işık Durmaz. İstanbul: İletişim Yayınları.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar % 100.

ETİK KOMİSYON ONAYI: Çalışmada etik komisyon onayına gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TELİF HAKKI VE BENZERLİK RAPORU: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir; çalışmanın benzerlik raporu alınmıştır.

BİLİMSEL VE ETİK İLKELERE UYGUNLUK: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların "Kaynaklar" başlığı altında belirtildiği beyan olunmuştur.

